

Fryslân

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

30STE JAARGANG | NUMMER 1
JANUARI/FEBRUARI 2024 | € 4,95
FRIESGENOOTSCHAP.NL

**Boerderijen bewijzen
herkomst bouwhout**

**Rudolf Wilhelm Canne
as rêsteleaze idealist**

**Franse topkok aan
het Friese Hof**

**In de voetsporen van
'dorpsgek' Jan Prakje**

7 OKTOBER 2023
31 JANUARI 2024

ZOLTIN PEETER

Voorbij de Noord

impressies van IJsland en noordelijke streken
werken op papier

en werken van
bevriende kunstenaars

MACHTELD VAN BUREN

ANDRÉ DE JONG

DOLPH KESSLER

PETER OTTO

EGBARTA VEENHUIZEN

IDS WILLEMSMA

Museum Belvédère

HEERENVEEN | ORANJEWOUD
museumbelvedere.nl

BEELD: ZOLTIN PEETER, *THE BLUE FALL*. (DETAIL), 2001

PASSIE VOOR BOEKEN?

**Boekenkasten van Musterring
voor opbergen. Exclusief
bij Jaring de Wolff.**

KARA-FRAME

Het systeemprogramma biedt u talrijke vrijheden bij functionaliteit en design. Hier een samengevat overzicht van de vele vormgevingsmogelijkheden.

Individueel met systeem

Ga geen compromissen aan:
Kara-Frame, het woonmeubel met
het fraaie raamwerk past zich flexibel
aan alle eisen van uw woning aan.

**Uw KARA-FRAME –
individueel en uniek.**

5
JAAR
GARANTIE
volgens kwaliteitspas

Musterring

Altijd zijn er individuele oplossingen mogelijk – ongeacht of uw vertrekken groot of klein zijn, of u losse meubles zoekt of een complete interieerbouw op handen is.
Nieuwe woonideeën ook op internet.

**Jaring
de
Wolff**

Industrieweg 7a, Sint Nicolaasga
T: 0513 431789 | www.jaring.nl

INHOUD

- 6 Gaten in de gesloten geest van het platteland**
HERMAN BROERS
- 10 Fryske Bewegers:
Rudolf Wilhelm Canne**
DOEKE SIJENS
- 14 Uitgelicht:
Uit het boek van Jan**
JAAP KROL
- 16 Fries prestige dankzij een Franse topkok**
HERMAN VAN VLIET
- 20 Heerschapp van Irnsum verliest zijn hoofd**
SYMEN A. SCHOUSTRA
- 23 Naburen:
Waardering voor het depot**
EGGE KNOL
- 24 Onderzoek Friese boerderijen wijst weg naar
herkomst en houtvaart**
PAUL BORGHAEERTS
- 28 Tragysk ein fan it dynamyske libben fan
Hantje Pasma**
BERTUS MULDER
- 32 Schatten Fries Museum:
'Tempo doeloe'**
MARLIES STOTER
- 33 Kort nieuws**
MARIJKE DE BOER
- 34 Recensie:
Wiardus Willem Buma en het geheugen
van Friesland**
HERMAN BROERS
- 35 Boeken kort**
MARIJKE DE BOER
- 36 Kalender**
MARIJKE DE BOER
- 38 Verwacht
KFG nieuws
Colofon**

IN DIT NUMMER

Anne-Goaitske Breteler onderzoekt in haar boek *De laatste dagen van de dorpsgeek* de geestelijke gezondheid op het platteland. De archetypen zijn verhalen van echte personen, van generaties families die werden getekend door hun geschiedenis en de omstandigheden.

Vincent La Chapelle werkte begin 18de eeuw aan het Friese hof en vergrootte met zijn kookkunst het prestige van stadhouder Willem IV. Hij schreef twee beroemde kookboeken en ontwikkelde zelfs een aantal 'Friese' recepten.

Omslag: Jan de Jong was als 'Jan Prakje' een bekende zwerver in de omgeving van Sint Nicolaasga en Joure. [Tresoar]

Inzet: 'Stilleven met kalkoenpastei' [fragment].
Schilderij door Pieter Claesz. uit 1627. [Rijksmuseum]

10

Fernijing fan Frysk toaniel

Rudolf Wilhelm Canne (1870-1931) brocht Frysk toaniel mei syn earnt en psychologysk oertsjûgjende haadpersoanen op in folle heger peil. Yn syn wurk is neffens guon de geast te fernimmen fan in nije, moderne tiid.

24

Onthullingen door houtonderzoek

Door dendrochronologisch onderzoek zijn gebouwen, gebinttypen en constructiewijzen te dateren. Bijvangst van de bouwontwikkelingen door de eeuwen heen is de herkomst van het hout, de fysieke weerslag van de eeuwenlange houtvaart op Zuid-Scandinavië en rond de Oostzee.

Senioriteit en de jonge garde

Enige mate van senioriteit is een voordeel als je schrijft over geschiedenis. Dit is geen wetenschappelijk gefundeerde stelling. Op zijn hoogst empirisch en eenzijdig gedeponerd, met alsnog de toevoeging 'blijkbaar' tussen 'is' en 'een'. Want we hebben veel meer oude dan jonge schrijvers. Stokoude, met alle respect. Meer indekken lukt me niet. 'Sis it mar gewoan',

zou *heit* nu gezegd hebben.

Oké: met senioriteit alleen komen we er niet meer in de Friese geschiedschrijving. We worden te senior, er moet jong bloed bij, *en in bytsje rap*. Om kwalitatief lezen en schrijven over geschiedenis – waaronder in dit blad – te kunnen blijven volhouden in Friesland, zal het aantal jonge schrijvers snel moeten toenemen. Overdrev-
ven? Nee. Ik kan tellen.

Kijk naar die uitreiking van het Cultuurfonds, met de Friese Anjer voor Hylke Speerstra en de Talintprijs voor Anne-Goaitske Breterler. Prachtig, generaties wisselen. Ze is een grote belofte en we besteden aandacht aan haar werk in dit nummer. Maar...

Hylke is 87. Hij maakt deel uit van een generatie voor wie schrijven en geschiedenis is als ademen en zuurstof. Kijk naar het ledenbestand van het Koninklijk Fries Genootschap, afzender van dit blad, het 'tilt op' van de schrijvers in die generatie. Zijn we heel blij mee. Tot een jaar of twintig jonger en dan wordt het ineens snel minder. Anne-Goaitske is 27. Uit vergelijkbaar literair non-fictiehout gesneden als Hylke, zo schat het Cultuurfonds in, maar in haar generatie enig in haar soort in deze provincie. Dat beangstigt mij. Wie staan er naast haar?

Uw hoofdredacteur is 53, het omslagpunt (wederom eenzijdig en individueel gedeponerd) ligt net onder mij. Jongeren doen nog altijd historisch onderzoek, maar waar zijn de literaire non-fictie schrijvers? Zelfstandig auteurs die zelf research doen én het boek afleveren? De singer-songwriters van ons vak? Uitgevers – in blinde paniek over hun eigen voortbestaan – financieren ze allang niet meer. Kijken ook naar – nou ja – het Cultuurfonds. *Fryslân* biedt jonge geschiedenisschrijvers een podium. Dit houdt niet in dat we senioren met een pen bij het oud vuil zetten. We doen het uit overtuiging én uit lijfsbehoud. 'Enige mate van senioriteit is een voordeel als je schrijft over geschiedenis.' Hoe bereik je die? Vroeg beginnen. En hoe vier je die?

Help ze. <

Scan de code voor
meer informatie over
historisch tijdschrift
Fryslân.

Gaten in de gesloten geest van het platteland

Psychiater Alexander Keijzers van het Medisch Centrum Leeuwarden zette cultureel antropologe en publiekshistorica Anne-Goaitske Breteler aan het denken. Hij signaleerde fundamentele verschillen in de psyche van mensen uit 'de stad' en die van het platteland. Deze konden niet alleen psychosomatische oorzaken hebben, daar moesten sociale aspecten een rol in spelen. Door zijn opmerking 'daar zou eens een antropoloog naar moeten kijken' ging ze op onderzoek uit. Dit voorjaar komt haar boek *De laatste dagen van de dorpsgek* uit, een brede studie naar geestelijke gezondheid op het platteland. In de vierde en laatste aflevering van de serie over gezondheidszorg op het platteland, vertelt Anne-Goaitske Breteler over haar zoektocht.

'Jan Prakje' was de bijnaam van Jan de Jong. Iedereen in de omgeving van Sint Nicolaasga en later Joure kende hem. (Tresoar)

Verhalen schetsen aan de hand van menselijk handelen door de tijd heen, op basis van taboe-onderwerpen, vooral op het platteland. Hâár Friese plattelân. Waar een extra woord gauw eentje te veel is. Het is de richting die Anne-Goaitske Breteler (Nes, 1996) koos voor haar schrijfcarrière. In haar boek doet ze dat volop. Wat is het grote taboe bij dit onderwerp? ‘Bûten de groep falle, de eangst om oars te wêzen as oaren. It taboe is: abnormaal fûn wurde troch oaren, wylst ‘normaal’ wêze wolst. Eltsenien is oan in sekere hichte ta benaud om de doarpsgek te wurden.’

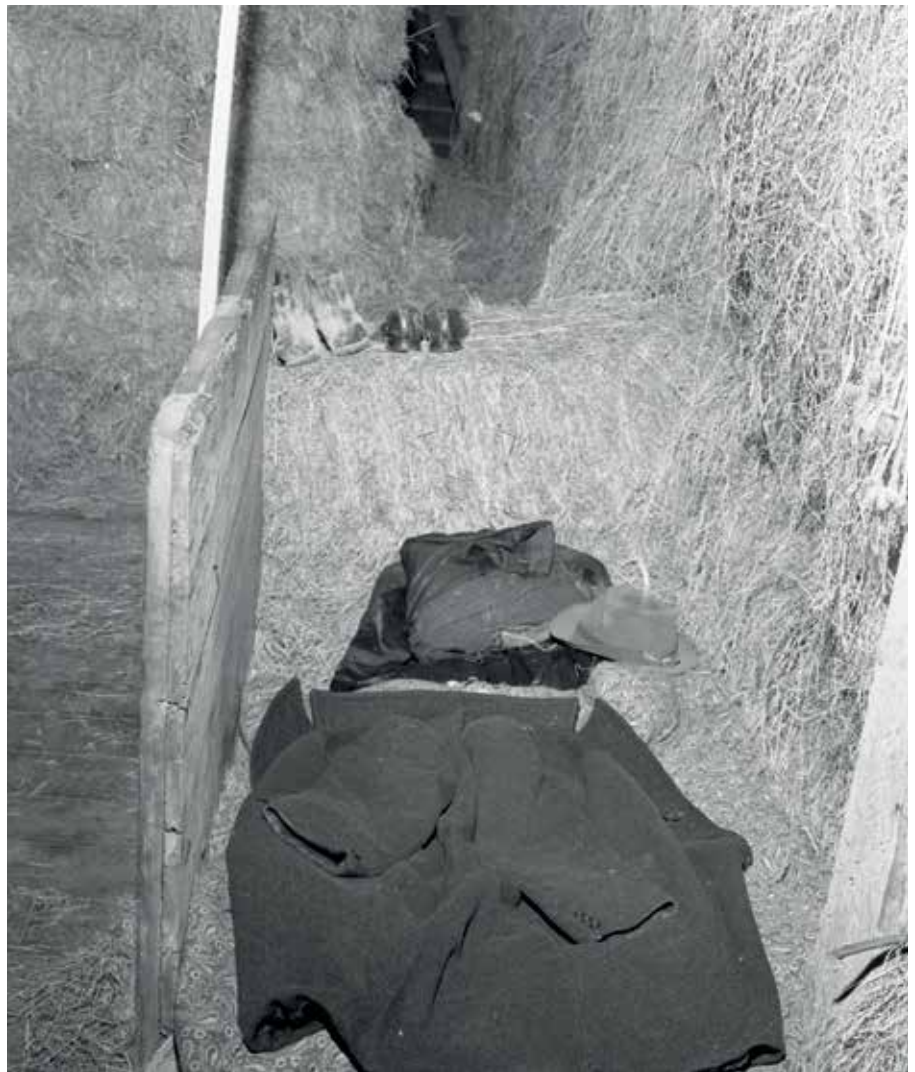
‘Eangst foar ûnberekkenber of ôfwikend gedrach’

De schrijfster heeft een natuurlijke interesse voor het waarom voor het menselijk handelen. Op haar LinkedIn-profiel schreef ze jaren geleden al: ‘Ik schrijf, presenteer, coördineer projecten met een verbindend karakter tussen stad en plattelân, tussen generaties of tussen gedachte-goed. Ik zoek mijn onderwerpen tot op de bodem uit, vaak vanuit de geschiedenis, omdat ik geloof dat het geven van een context meer begrip creëert dan alleen het uitdragen van standpunten’. Het is ‘al efkes lyn’, zegt ze, maar ‘it klop-pet’: ‘Ik besocht mysels te profilearjen, mar dit is wol wat ik graach dwaan wol.’ Vooral wat het plattelân betreft, en met geschiedenis als de bringer van context. ‘Wa’t wit hoe’t dingen ûntstien binne, kin begryp krije foar hoe’t in minske docht en tinkt. Dat bringt ús folle tichter by elkoar as elkoar ‘cancelje’ om mieningen.’

Jan Prakje

Friesland, en ook andere streken in Nederland, kende heel veel ‘bekende’ zwervers. Ze zijn uit onze samenleving verdwenen de laatste decennia, constateert Anne-Goaitske Breteler. ‘Wêr binne sy bleaun?’ Figuren als Jan Prakje, die in haar boek voorkomt. Jan de Jong was zijn naam, maar iedereen in de omgeving van Sint Nicolaasga en later Joure kende hem vooral als ‘Jan Prakje’. Velen versleten hem voor ‘dorpsgek’, maar Jan de Jong had een geschiedenis. Het was Hylke Speerstra die Jan Prakje in 1967 interviewde en vervolgens meesterlijk portretteerde: ‘De stoarm gûlt en skuort en raemt. De beammen op it Westein ûnder Sint Nyk lizze der plat foar. De mânske pleatsen falt hjir en dêr in dakpanne ôf. En der is der mar ien dy’t der net wekker fan wurdt: Jan.’

Jan de Jong werd geboren op 30 juli 1891 in een woonark in Het Meer bij Heerenveen. Hij was het zesde kind van Thijs de Jong en Sijke Braaksma. Na een brand op het armzalige arkje verwees het armenbestuur ze naar een keet, waar Jan een zware jeugd kende. Zijn vader dronk, Jan moest naar de armenschool. Hij werd schilder in Leeuwarden, was leer-

gierig en verstond zijn vak, maar geldgebrek en de crisis-jaren speelden hem parten. Na een onfortuinlijk bestaan als kolentremmer bij de Holland-Amerikaliën keerde hij terug naar Friesland waar hij verder ging als een soort handels-reiziger, een koopman met twee tassen: eentje voor zijn handel (schoensmeer, haarspelden, meubelwas, punaises), de andere voor zijn bezittingen. Landlopen was verboden, dus hij kon dit bestaan alleen leiden als hij wat te handelen mee had.

Jan, eenvoudig, eerlijk en één met de natuur, liep van dorp naar dorp en had vaste slaappleatsen bij diverse boeren, waar hij de restanten van de warme maaltijden kreeg, het ‘prakje’. Dit leverde hem zijn bijnaam op. Bij boer Van der Veen in Haskerhorne deelde hij de hooizolder met Hendrik

Jan Prakje sliep op de hooizolder waar hij zijn eigen hol had. (Tresoar)

Friese gezondheidszorg

Fryslân brengt een vierdelige serie artikelen over de geschiedenis van de Friese gezondheidszorg in de naoorlogse jaren. Eerdere afleveringen gingen over veranderingen in de zwakzinnigenzorg, kraamzorg op het plattelân en de veranderende positie van de huisarts.

Bij het dorpsfeest van Anjum - jaartal onbekend - komt een zigeunerwagen tot stilstand. Deze foto, oorspronkelijk zwartwit, komt uit een particulier archief en is later ingekleurd voor gebruik ten behoeve van het omslag van het boek *De laatste dagen van de dorpsgek* van Anne-Goaitske Breteler.

Stuiver, een lotgenoot waarmee hij het aan de stok kreeg als gevolg van drankgebruik. Hij sliep bij slecht weer wel in het ketelhuis van de zuivelfabriek, of in Joure bij boer Van der Zijl aan de Wildehornstersingel. Ook was Jan regelmatig bij het 'volkslogement' van Haring de Vries op het Westend in Sint Nicolaasga, een adresje waar veel landlopers en zwervers welkom waren voor een boterham met koffie.

Verdwenen

Jan Prakje bleef als laatste oude landloper over, enig in zijn soort. Toen hij 65 werd, kreeg hij het beter, want er was inmiddels ADW. Hij kon met de bus en zat vaak in stations-restaurants. Overnachten bleef hij doen bij Peet de Vries, die inmiddels de boerderij van Van Zijl had overgenomen. Hij had er zijn eigen hol in de hooizolder. Zijn enige bezit daar was een conservenblik: 's nachts om in te plassen, 's morgens om uit te drinken.

Peet de Vries trof hem een keer ziek in zijn hol, met een zware longontsteking. Op last van de dokter werd Jan in het ziekenhuis in Heerenveen opgenomen, herstelde, en keerde snel terug. Op zijn 78ste kon hij het zwervende bestaan niet

meer volhouden. Hij verdween naar verpleeghuis De Flecke in Joure, waar hij nog vijf jaar zou doorbrengen. De Jousters kenden hem in die tijd als die oude man die peukjes zocht op straat. Hij stierf uiteindelijk toen hij 83 was.

Van deze 'romantische' zwerversgeschiedenissen tot de keiharde werkelijkheid van psychische problematieken en armoedeproblemen die mensen generatieslang kan tekenen, boeren in geestelijke nood, het hele spectrum wordt aangeraakt in *De laatste dagen van de dorpsgek*. Wat leerde de auteur ervan? 'Eartiids waard mear op elkoar past, sa bewiist ek it ferhaal fan Jan Prakje. Mar dat byld fan de doarpsgek dy't altyd beskerme waard troch de mienskip is ek wat te romantysk. De doarpsgek wie ek it earste 'pispaaletje'. Mar hy hie in bynamme en hy hearde der dus by, hy wie bekend.'

Nu spreken we in de buurt-app van 'een verwarde persoon'. 'Wy witte hielendal net mear wa't it is. Der is in soad eangst foar ûnberekenber of ôfwikend gedrach. Der is wol wat foar te sizzen om as lytse mienskip wer ris ferantwurdlikheid te nimmen.' De oorzaak van het taboe op geestelijke nood zit deels in de plattelandsmentaliteit zelf, is Bretelers

conclusie, het vermoeden van Keijzers in het MCL ruimhartig onderstrepd dat sociale factoren een rol spelen. In de stad moet je juist opvallen om je te kunnen onderscheiden, in kleine plattelandsgemeenschappen willen mensen juist stabiliteit, want afwijkingen bedreigden van oudsher het collectief dat de gemeenschap droeg. In haar boek gaat Breteler niet zozeer uit van de psychiatrische diagnose als wel juist van die sociale kant. 'Wat seit it doarp, bin ik gek of net? Dêr is in soad feroare de lêste hûndert jier. Dat woe ik ûndersykje, en bleatlizze foaral.'

Archetypen

In zes hoofdstukken schetst ze een aantal archetypen van de plattelandsbevolking vanaf het einde van de 19de eeuw naar het nu. In het hoofdstuk 'De erflast van de boer' behandelt ze hoe de psyche van de boer van toen is meegenomen naar het nu. Ze zoekt naar verklaringen voor het hoge aantal 'agro-suïcides', ofwel zelfmoorden onder boeren. In 'Het juk van de armoede' duikt ze in de achtergestelde gemeenschappen van De Harkema, Jub-bega en De Westereen, dorpen die in Anne-Goaitskes ogen 'bytiden oprjocht fernield binne troch 'it systeem' fan earmoede en oerheidsfalen'. Armoede heeft hele sterke effecten op de geest. In 'Het keurslijf van de vrouw' kijkt ze naar de rol van vrouwen op het platteland, om vervolgens in het titelhoofdstuk 'De laatste dagen van de dorpsgek' in te gaan op de omgang van gemeenschappen met afwijkenden door de jaren heen. Ten slotte belicht ze de opkomst van de

psychiatrie, om daarna al deze verhalen in haar conclusies aan elkaar te verbinden.

De archetypen zijn verhalen van echte personen, van generaties families die werden getekend door hun eigen geschiedenis en het onfortuin van de gegeven omstandigheden. En dat is spitsroeden lopen: 'De grutte keunst fan myn fak is minsken safier te krijen dat se my tagong jouwe, dat sy doarre te dielen, doarre te fertellen oer miskien wol it grutste taboeferhaal yn harren eigen libben of dat fan de famylje. Ik besykje harren net te beskamjen, mar de iepenheid te beleanjen. Dat it publisearjen fan harren skiednis yn dit boek ek foar oaren in help wêze kin.'

'Eartiids waard mear op elkoar past'

Uiteindelijk hoopt Anne-Goaitske Breteler op meer warmte in de maatschappij, want ook op het platteland is daar veel van verdwenen. Wellicht kan haar boek er iets aan bijdragen door het 'iepen te lizzen'. De coronacrisis, de individualisering, secularisatie, gebrek aan economisch perspectief en de druk op jonge mensen via sociale media, het is ook bij de plattelandsjeugd tussen de oren gekropen bij haar eigen generatie en jonger. Ze is er niet erg gerust op: 'De suïside-statistiek binne heech yn de stêd én op it plattelân. Dat is ek de ynfloed fan sosjale media, it ûntwrichtet ek mienskippen. Foaral op jonge leeftiid is dat allegear hiel yngewikkeld.' <

Talintpriis

Anne-Goaitske Breteler kreeg in november de Talintpriis van het Cultuurfonds Fryslân ter aanmoediging als ontdekker en brenger van plattelandsverhalen. Ze debuteerde in 2018 met *De Traanjagers*, over Friese jongemannen in de naoorlogse walvisvaart. Over hetzelfde onderwerp volgden twee exposities (in het Fries Scheepvaart Museum in Sneek en in Theaterkerk in Nes), een podcast met actrice Anna Drijver, een themadag en een FryslânDOK, te bekijken door de code te scannen. Dit voorjaar verschijnt het boek *De laatste dagen van de dorpsgek*.

Anne-Goaitske Breteler.
(Foto Tom Coehoorn /
Thomasvaer Fotografie)

Herman Broers (Burgum, 1970)
is hoofdredacteur van *Fryslân*
en *Friesland Past*. Tevens is hij
voorzitter van de Historische
Vereniging voor de IJsseldelta
'Jan van Arkel' in Kampen.

Sterke, altyd skreppende, rêsteleaze idealist

Rudolf Wilhelm Canne (1870-1931) hat fan grutte betsjutting west foar de fernijing fan it Frysk toaniel. Hy brocht it mei syn earnst en psychologysk oertsjûgjende haadpersoanen op in folle heger peil. Yn syn wurk is neffens guon de geast te fernimmen fan in nije, moderne tiid. As Fries om utens wie er ek tige warber foar de Fryske krite yn Amsterdam en reizge er geregeld nei Fryslân foar gearkomsten fan it Frysk Selskip. Hy koe dan fûl útfarre tsjin minsken dy't nei syn betinken net genôch dienen foar it behâld fan it Frysk. Canne wie in moedich, striidber minske. 'Friezen meie graech tsiere', hat er sein, 'en ik haw yn myn libben folle tsierd'.

Rudolf Wilhelm Canne.
[Tresoar, foto Charles
Gombault]

Rudolf Wilhelm Canne waard berne yn Wûns, dêr't syn heit haad fan de iepenbiere skoalle wie. Canne krige letter geregeld it kommentaar dat er 'ûnfrysk fan komôf en namme' wie. Soks wie lykwols wol wat oerdreaun, want syn Canne-foarâlden, te begjinnen mei in dûmny út Tsjummearum, wennen al sûnt 1806 yn Fryslân. Syn beide Dútske foarnammen kamen fan syn pake fan memmekant, dy't earst op De Gordyk en letter yn Harns wenne hie.

Canne syn âlden, Daniël Coert Canne (1845-1935) en Yfke Posthuma (1847-1929) wienen tige Fryksinnich en lid fan de SDAP. Multatuli wie de meast lêzen skriuwer yn de húshâlding. Yn 1884 ferfearen se nei Jobbegea om't yn Wûns in kristlike skoalle kaam, dêr't foar syn heit gjin plak mear wie. De jonge Canne learde ek foar skoalmaster en krige yn 1890 foar 't earst wurk op De Lemmer, dêr't er twa jier bliuwe soe. Doe nei Dronryp en yn 1894 nei Amsterdam, earst as ûndermaster, letter as haad fan in skoalle. In freon dy't him yn dy jierren kennen learde, beskreau him as in 'jongkearel fol libben, dy't net allinnich praette mei de mûle mar troch syn mimyk en gebearten en binammen troch it swaeijen fan syn lange earmen, it sprutsene krêft bysette.'

Canne sleat him yn Amsterdam oan by de Fryske krite en waard lieder fan de toanielútfieringen. Sa is er kommen ta it sels skriuwen fan stikken, dy't mear djipgong hienen as wat de measte Friezen wend wienen. Canne weefde ôf mei romantyk en moralisme. Ek de spilers hienen dêrmei te krijen. It wie Canne net gau nei 't sin, en hy die it har krekt salang foar oant it him sinde. De toanielploech fan Amsterdam joech ek útfieringen yn en bûten Fryslân. It stik 'Libbensstriid', Canne syn earsteling, waard yn 1905

Canne weefde ôf mei romantyk en moralisme

daliks goed ûntfongen. 'Het geheel liet niet na bijzonderen indruk te maken', skreau de Ljouwerter Krante. Canne, dy't yn Amsterdam fansels in soad toanielstikken sjen koe, spegele him yn syn wurk oan moderne skriuwers as August Strindberg, Henrik Ibsen en George Bernard Shaw. Hy troude yn 1901 mei Hendrika Smith (1878-1959), in Amsterdamse, dy't him de romte liet foar syn skriuwen en der begryp foar hie dat er sa'n soad tiid bestege oan Fryslân.

In karploech op de Friezen dei yn 1930 fan it Boun fen Fryske Selskippen bûten Fryslân dy't it iepenloftspul 'Noarderljocht' fan Douwe Kalma opfierden. Op de grûn sit regisseur Rudolf Wilhelm Canne. (Tresoar)

Se krigen trije bern: Daniël Coert, Eduarda en Trijntje. De húshâlding wenne yn Amsterdam oan de Nassaukade.

Heftich temperamint

In soad minsken dêr't Canne mei omgie, fûnen him in 'aerdi-ge fint' mar ek in man dy't 'alderheislikste min yn 'e stokken te hâlden' wie. Benammen âlderen út de Fryske Beweging wienen bang foar syn heftich temperamint. Neffens syn freon Jan Jelles Hof (1872-1958) hie Canne in 'feardich postuer; in kantich en tige sprekking gesicht, op 't fûlein-dige ôf; eagen as koaltsjes fjûr; it hier steil rjochtoerein op 'e holle.' Hof skriuwt ek oer de hâlding dy't Canne oannimme koe op in gearkomste, 'de rjuchter [hân] stiif om 'e beklane fan in stoel, krekt as soed er dy sa wol opnimme kinne en slaen der ien mei tusken hals en nekke; foars en faken ek mar hwat fits, hwat koart ôfbiten yn 't sizzen; in gat yn 'e kiel sa goed dat er elke tsjerke wol bipreekje koe.' Daren wienen mylder, Canne wie dan wol striidfeardich, sa wie har betinken, mar hy koe ek fleurich wêze en hie in hert fan goud.

Canne woe dat der mear striid yn de Fryske Beweging kaam en fitere dêrom de minsken oan ta mear aksje. Hy seach wol dat de Jongfriezen yn koarte tiid in soad foarinoar krigen, mar fan Douwe Kalma moast er net folle ha. Hy neamde him de 'Mienskip-dictator' en stroffele oer syn eigenwizens.

Hy joech it toaniel syn plak yn de Fryske literatuer

Canne wie dus gjin Jongfries, mar hy wie ek net konservatyf. Fan syn kant neamde Kalma him 'ien geve appel mids in hiele rispinge.' Hy warskôge Canne ek dat er foarsichtich wêze moast. 'Hy is to goed om al rotsjende to forkommen.' Canne bleau it âlde Frysk Selskip trou, waard yn de tweintiger jierren bestjoerslid en yn 1930 foarsitter. Botte optimistysk wie er net altyd. 'Mar sjuchstou, ik bin mar bang, det wy stean bliuwe mei in aei yn 'e hân en dat stikken [is].

Bestjoer, leden en nûge gasten fan it Ljouwter Toaniel Selskip by it 50-jierrich bestean yn 1931. Op de tredde rige tredde fan links stiet R.W. Canne. [Historisch Centrum Leeuwarden, foto Charles Gombault]

Hwent it is mei de Friezen ek al as mei alle minsken: mannichien ropt om gerjuchtheid en wirdt pûrlilk as him rjucht dien wirdt. En – der binne gâns hwet pûrlilke minsken yn ús fryske beweging.’

Psychology sintraal

Canne hat fjirtjin toanielstikken skreaun, meast serieuus wurk, mar ek in tal blijspullen. Fierders publisearre er sa út en troch in fers en ek in rige sketsen, dy't bondele binne yn *Rûchfalt* (1926). ‘Kleinmalerei’ neamde er dy proazastikken, ‘nim it foar ljeaf: ‘t is goed bedoeld.’ In soad fan syn tiid bestege er oan redaksjewurk foar tydskriften, lykas *Fryslân en It Heitelân*. Ek mocht er graach ferslaggen skriuwe fan grutte gearkomsten lykas de Friezendei fan 1930. Fan syn toanielwurk is ‘Der wier ris....’ (1916) oer in trijehoeksferhâlding (ien man, twa froulju) it meast priizge. Yn al syn wurk siet ‘gefoel, karakterteikening en in weitôgjend kontrast.’ Yn syn stikken ferfeelde hy nea mei ‘lange riddenaesjes’, syn teksten wienen altyd ‘skerp en klear’.

Ek yn lettere jierren wie syn wurk noch altyd by steat om de oandacht fan de taskôgers fêst te hâlden, mar tsjintwurdich steane se net mear op it programma. Wylst syn kollega Yme Schuitmaker (1877-1961) mear de sosjalistyske kant fan Herman Heijermans op gie, stie by Canne de psychology fan de persoanen sintraal. Hy hie neffens resinsinten dan ek in ‘djip sielkundich ynsjoch’. Douwe Kalma soe letter oer him skriuwe dat er fan al syn tiidgenoaten it meast berikt hie en ‘it toaniel syn plak joech yn de Fryske literatuer.’ Kalma wiisde ek noch op in oar aspekt. Neffens him stie Canne ‘frij tsjinoer it publyk’ en stribbe nei ‘weardich wirk’ en net nei ‘byfal’.

Strider

Canne is yn novimber 1931 hommels ferstoarn oan in longûntstekking. In wike earder hie er – wolriswier swier ferkâlden – noch by in gearkomste yn Ljouwert west. ‘De sterke, de altyd skreppende, de rêsteleaze idealist, hy is net mear,’ skreau Sjouke Hoogland, dy't yn syn stikken meispile hie. ‘As in iik, troch de wearljocht slein.’

By de kremaasje yn Westerveld wienen hûnderten minsken oanwêzich op wa't de plechtichheid grutte yndruk makke. Canne wie in strider, neffens syn freon Jacob Winkelman. ‘Hy woe foar syn tael en syn folts it bêste beskrippe’. Neffens him naam er dêrom altyd alle wurk oan. ‘Yn de karkommisje for in toanielkriich? Dat wol sizze: Jouns let omswalkje yn in frjemde stêd en den moarns ier en betiid wer yn syn skoalle? – Hy naam it oan.’ <

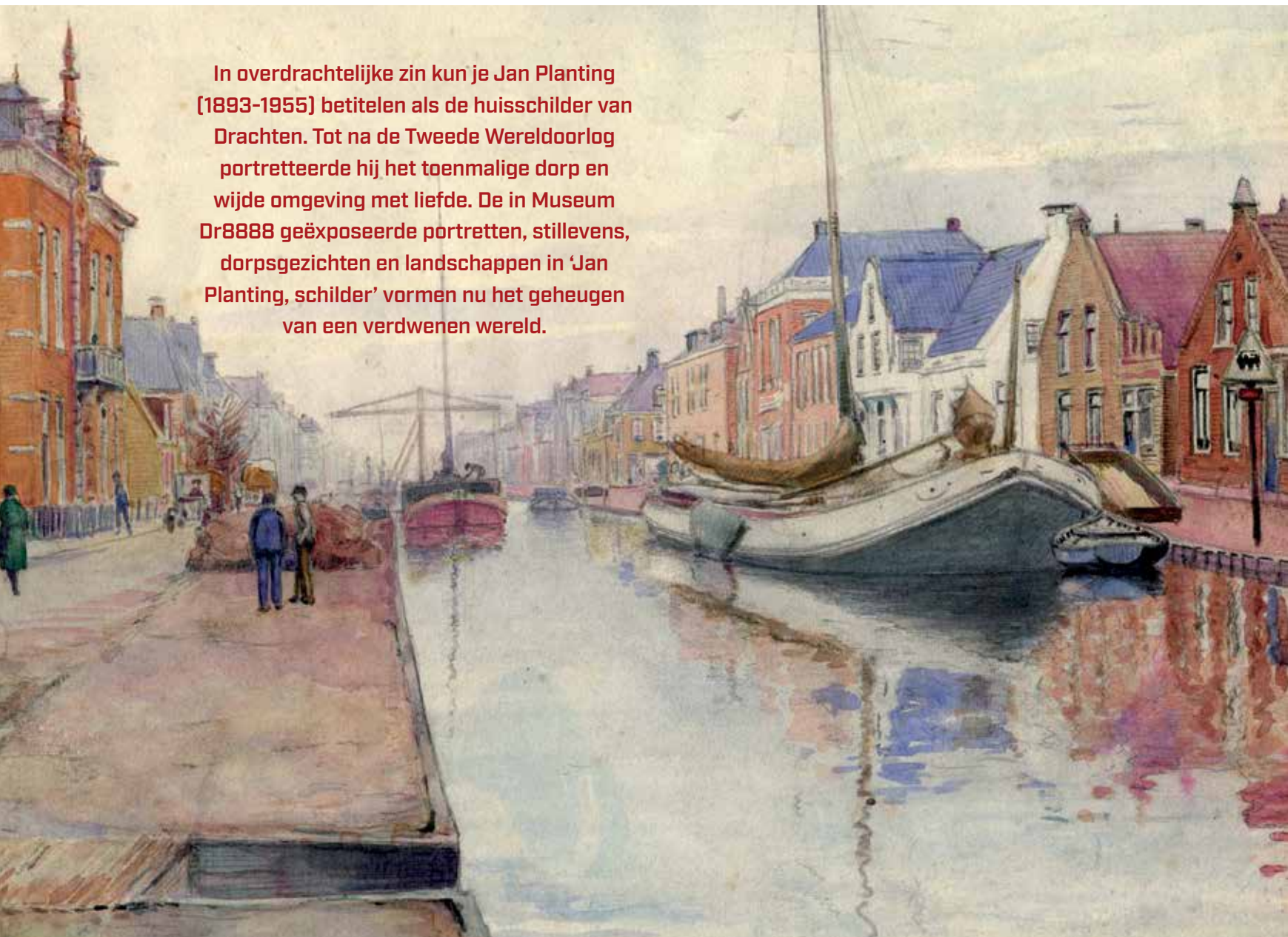

Wibren Duim as Sake yn it stik ‘Dêr wier ris’ fan Rudolf Wilhelm Canne. [Tresoar, atelier Willy Zimmerman, Amsterdam]

Doeke Sijens (Hantum, 1955) wurke as bibliotekaris yn Grins. Hy publisearret oer literêre saken en keunst en resinsjearret Fryske literatuer by de *Leeuwarder Courant*.

Uit het boek van Jan

In overdrachtelijke zin kun je Jan Planting (1893-1955) betitelen als de huisschilder van Drachten. Tot na de Tweede Wereldoorlog portretteerde hij het toenmalige dorp en wijde omgeving met liefde. De in Museum Dr8888 geëxposeerde portretten, stillevens, dorpsgezichten en landschappen in 'Jan Planting, schilder' vormen nu het geheugen van een verdwenen wereld.

Werk van Jan Planting.
[Museum Drachten]

In de tijd van Jan Planting bestond dat Drachtster landschap nog uit twee kades, een paar bruggen, enkele ambachtelijke industrieën en boerderijtjes op veen-, zand- en weidegronden. In het dagelijks leven was Planting trouwens ook huisschilder, die een eigen zaak kon beginnen nadat hij een gewonnen lot uit de loterij (een paard en rijtuig) voordelig kon verkopen. Hij werd geboren in de Keuningsbuurt, tussen de Torenstraat en de Noorderbuurt, tegenwoordig niet meer dan een doodlopende steeg. Afgezien van de dienstplicht tijdens de mobilisatie van 1914 bleef hij Drachten en omgeving zijn hele leven trouw. Na zijn

huwelijk in 1923 met Aeltsje Bergsma huurde hij een woning in Beter Wonen, het eerste woningcomplex voor de volkshuisvesting in de omgeving, waar hij tot zijn dood woonde. Gezien zijn ongetwijfeld drukke bestaan als huisschilder en gezinshoofd was de teken- en schilderkunst meer dan een hobby. Waar hij ook was, het schetsboek ging mee. Zijn bijnaam luidde dan ook 'Jan mei it boekje', wat natuurlijk ook iets zegt over het dorpse karakter van Drachten. Planting had contact met de kunstenaars Ids Wiersma (1878-1965) en Thijs Rinsema (1877-1947), die hem adviseerden en stimuleerden.

De tentoonstelling kent vijf zalen en zaaltjes, die je kunt verdelen in werken uit de collectie van het museum en door particulieren uitgeleende werken, zoals die zijn aangeboden tijdens een druk bezochte inbrengdag. Planting is altijd populair geweest hangt nog steeds in menig huiskamer. Zijn kunst is louter figuratief en bevat geen complexe vraagstukken of constructies, zoals het werk van Rinsema. Je zou het ‘zacht’ kunnen noemen, want het buitenleven zit vol zachte kleuren en de taferelen hebben vaak iets van een aangename avondstemming – lommerrijk, stil, sneeuwwit, warm. Die in totaal 59 geleende werken – een fractie van zijn totale oeuvre – zijn als collage samengebracht op één wand. Een wand met veel particuliere verhalen dus, ook voor de argeloze bezoeker. Winterlandschappen in de schemering nodigen uit tot locatieonderzoek, net als zomerse afbeeldingen van vaarten of straten. Sommige lijsten zijn net zo oud als de afbeelding, anderen vallen op door het uiterlijk: van fraai vakwerk tot een (vies) glazen 10x15 Xenos-fotolijstje met vier metalen klemmetjes.

Waar hij ook was, het schetsboek ging mee

Voortbordurend op die indeling kun je vanuit artistiek oogpunt zeggen dat er twee Jan Plantings zijn: de tekenaar, etser en schilder met waterverf én de schilder met olieverf. Valt de eerste categorie op door bijna intieme taferelen en subtiele kleurschakeringen, veel olieverfschilderijen missen het goede perspectief en lijken soms meer op aandoenlijke probeersels van een amateur.

Dat geldt ook voor zijn mensfiguren. Geschetst in waterverf of als ets vallen ze veelzeggend samen met het loof, de trekvaart of de vaak bescheiden bewoning. Eigenlijk suggereert Planting veel meer dan je op het eerste gezicht zou denken. Geschilderd met olieverf als onderdeel van een taferel zijn het onwerkelijke figuren, die alleen interessant zijn omdat ze iets laten zien over het toenmalige straatleven. Deze artistieke indeling valt grofweg samen met de genoemde indeling van de expositie. Nu is de wand zeker geen verzameling tweede garnituren, maar vergeleken met de werken uit de museumcollectie is de kwaliteit wisselend. Aldus refereert de wand ook aan de belangrijkste taak van een museum, namelijk het conserveren van belangrijke, mooie of veelzeggende kunst voor de bezoeker. Eén van de verhalen gaat dus over het nut van openbaar kunstbezit.

Transformatie

Dat nut wordt duidelijk bij werken als ‘Een ‘Tichtset’ op Smalle Ee’ of ‘De Haagsmawijk bij de Zuiderdwarsvaart in Drachten’. Deze sfeervolle landschappen laten je onbekommerd genieten van het Nederland van voor de landpikkende bungalowijken, bedrijfsterreinen en datacentra. Of het nu

‘Jan mei it boekje’ was de bijnaam van Jan Planting, hij nam overal zijn schetsboekje mee naar toe. (Museum Drachten)

een kleine ets van de jachthaven van Drachten is – veelzeggend bevolkt door enkele roeibootjes en een schuitje – of het ‘Stilleven met Dragtser Courant’ (een olieverf op doek!): de compositie wordt gekenmerkt door subtiel kleurgebruik en net zo subtiele detaillering. Planting schilderde zijn geboortestreek met liefde en die liefde legde hij er ook in. Het dorp Drachten dus, dat met de komst van Philips in korte tijd onherkenbaar veranderde. Vaarten werden rondwegen, huizen en boerderijen winkelcentra en moestuinen parkeerterreinen. Veelzeggend is de zaal met gezichten op Drachten, waaronder foto’s uit het heden hangen. Ontwaar je op een doorkijk van de Noorderbuurt een statig huis waarop met trotse letters ‘Hotel-logement’ is aangebracht, op diezelfde locatie staat nu een vreugdeloos gebouw waaraan ‘Zeeman’ is geschroefd. De transformatie van dorp naar industriestad doet je wederom verbazen, vooral omdat die zo ongelooflijk snel is gegaan. Het is dan ook net of in Drachten en omgeving alles opzettelijk is uitgewist, alsof de cultuur van wijken en trekvaarten rigoureus in de aarde werd gestampt. Dat is niet meteen reden tot nostalgie, want de vaarten stonken en veel mensen waren arm, maar deze tentoonstelling zet je wel aan het denken. <

De tentoonstelling ‘Jan Planting, schilder’ is nog tot en met 31 maart te zien in Museum Drachten. De titels van de genoemde werken zijn ontleend aan de zaaltteksten.

Jaap Krol (Beetsterzwaag, 1970) schrijft columns en recensies voor het *Friesch Dagblad*, straatmagazine *De Riepe* en voor het literaire weblog *Tzum*. Hij schrijft ook boeken, zoals *Bavendien ziet niemand je als je zwemt* (2021) en *Wederzien - Wederopbouw in Noord-Nederland* (2020). Daarnaast verzorgt hij lessen voor de Schrijversvakschool Groningen.

De ingebrachte werken op de speciaal ingerichte wand. (Museum Drachten)

Fries prestige dankzij een Franse topkok

Culinaire prestaties speelden al in de 17de eeuw een rol in de statuur van het Stadhouders Hof, zo betoogde Iris Wittenburg eerder in *Fryslân* (nr. 5-2023). Een eeuw later is dat alleen maar toegenomen. Daarbij valt één persoon op: de Franse topkok Vincent La Chapelle. In het begin van de 18de eeuw werkte hij aan het Friese hof en vergrootte het prestige van stadhouder Willem IV met zijn kookkunst. Hij schreef twee beroemde kookboeken en ontwikkelde zelfs een aantal 'Friese' recepten. Om nog maar te zwijgen van La Chapelles eerdere cruciale rol in de twaalf jaar durende onderhandelingen over een huwelijk met de Engelse prinses Anna van Hannover.

Van hugenoot Vincent La Chapelle zijn geboorteplaats en geboortjaar niet bekend, maar hij overleed op 14 juli 1745 in Apeldoorn. In Parijs moet hij zijn opleiding tot kok hebben gehad, hij was prima op de hoogte van gerechten en gebruiken en uit zijn beroemde kookboeken blijkt dat hij veel heeft gereisd. Hij was de eerste Fransman die een Engels kookboek schreef, *The Modern Cook*. La Chapelle werkte in dienst van Philip Dormer Stanhope, graaf van Chesterfield (1694-1773), een topdiplomaat, vrouwenverslinder en fijnproever. Deze graaf, later ook Engelse ambassadeur in de Republiek, was bevriend met de Friese stadhouder Willem IV (Willem

Karel Hendrik Friso, prins van Oranje en vorst van Oranje Nassau, 1711-1751) en onderhandelde twaalf jaar over diens gewilde huwelijk met Anna van Hannover (1709-1759), de oudste dochter van de Engelse koning George II. In deze tijd onthaalde Lord Chesterfield de jonge stadhouder op een diner ter gelegenheid van de verjaardag van de Engelse koningin Carolina. De prins was eregast en zat aan een tafel waar het eten met gouden schalen werd opgediend. Het bal ging door tot diep in de nacht. Hier maakte prins Willem kennis met de culinaire kunsten van Vincent La Chapelle, die zijn heer in de Republiek was gevolgd. In 1730 was de prins weer de voornaamste gast op een feestje, ter gelegenheid

Op dit stilleven liggen vruchten, brood en drie kazen op een met kostbare damasten kleden bedekte tafel. Schilderij door Floris Claesz. van Dijk uit circa 1615. (Rijksmuseum)

van de verjaardag van koning George II. Vincent La Chapelle kon zich opnieuw van zijn beste kant laten zien.

Om te begrijpen hoe bijzonder de culinaire kwaliteiten van deze La Chapelle waren, moeten we collega top-koks in de geschiedenis aan het woord laten. La Chapelle was de grootste van alle 18de-eeuwse koks, jubelde het culinaire genie en eerste beroemde chef-kok Antonin Carême (1784-1833). De 'koning der koks, koks der koningen' Escoffier (1846-1935) bestudeerde het werk van La Chapelle en noemde zelfs een sauce naar hem de *Sauce Vincent*. Ten slotte de grote Franse chef-kok Edouard Nignon, die schreef in de jaren 1930: 'De procedures die La Chapelle voorstond, zouden niet misstaan in een keuken van deze tijd'. De kwaliteiten van La Chapelle staan onomstotelijk vast: hij was vernieuwend, origineel, baanbrekend in techniek en receptuur, in durf tot het introduceren van

In Leeuwarden kwam het meest exquise eten van die tijd op tafel

bijzondere en buitenlandse gerechten. Hoe en waarom kwam hij dan in Leeuwarden terecht? En waarom was diens prestige zo belangrijk voor de Nassaus? Stadhouder Willem IV, telg uit de Nassaudynastie, mocht de erftitel Prins van Oranje dragen. In alles richtte de familie zich op het streven om hogerop te komen in de adellijke hiërarchie. Alles wat prestige opleverde, werd gebruikt, ook de eetcultuur. Moeder en regentes Maria Louise (1688-1765) zette al een professionalisering van de hofhouding in gang en deze werd door stadhouder Willem IV overgenomen en uitgebreid. De personele bezetting nam sterk toe in omvang: aan het hof werkten 90 personen in 1701, naar 121 personen in 1746.

Bijzondere dingen

Aan het hof in Leeuwarden stonden bijzondere dingen op tafel. Terwijl in de koude winters mensen soms nauwelijks te eten hadden, lagen er bij de stadhouder in de Oranjerie gekweekte citroenen en 'China-appelen' (sinaasappelen) op de fruitschaal. Hij at asperges in januari en frambozen en meloenen in de zomer, terwijl deze vruchten zo goed als niet bekend waren. In deze tijdsperiode, om precies te zijn in 1742, werd de aardappel voor het eerst aan het hof gegeten. Daar begon ook de opmars van de aardappel in Friesland. Er werd aan het hof snoek met hanenkammensaus, vlees van pauwen, zwanen en korhoenders gegeten. Vincent La Chapelle had zelfs een recept voor ijs en chocolade in zijn kookboek staan. In Leeuwarden kwam het meest exquise eten van die tijd op tafel.

Hofhouding

Het was een enorme klus om elke dag voor zo'n 120 personen twee tot drie maaltijden op tafel te zetten, zonder keukenmachines en voorverpakte of ingevroren producten. Het departement van de hofhouding, waar de keuken onder viel, stond in die tijd onder leiding van opperjagermeester A.C. Baron van Hammerstein (1711-1779). Naast de mondkok Vincent (La Chapelle), de mondkok Laurent, een intendant die het beheer van de huishouding had, de dispensier voor de drank, een pasteibakker en een 'broodenbakker', waren er twee 'mondschenken' die aan tafel bedienden. Ook had men een tweetal confituriërs – fruit in suiker werd als gezond beschouwd – en een keldermeester met kelderknecht. Ook een 'houderplukker' komt op de loonlijst voor; blijkbaar werd er zoveel kip en ander gevogelte gegeten dat er iemand speciaal voor werd aangesteld. De jachttopziener voorzag vanuit Oranjewoud het hof van wild. Verder staan een poulaillier (poelier), vier turfdragers, een garderobemeid (Trijntje), twee 'silvermeiden' (Riemke en Geertje), drie linnenmeiden en twee 'huijsmeiden' op de loonlijst vermeld.

Anna van Hannover, echtgenote van prins Willem IV. Portret door Johann Valentin Tischbein (toegeschreven aan), 1753. (Rijksmuseum)

De graaf van Chesterfield was een fijnproever waar La Chapelle voor werkte.

‘Stilleven met kalkoen-pastei’. De tafel is gevuld met luxeproducten, waaronder Aziatische. In het oog springen de porseleinen schotel en de nautilusschelp. In de pasteien verwerkte men specerijen als kaneel, foelie, kruidnagels en gember. Schilderij door Pieter Claesz. uit 1627. (Rijksmuseum)

In de vijfde editie van het kookboek *Le Cuisinier Moderne* van Vincent La Chapelle neemt de kok diverse Friese gerechten op. Een bijzonder gerecht is Friese kip op vrijdag. Dit is een gerecht van brood met wijn, rozijnen en krenten gebakken, ofwel een soort wentelteefjes. Waarschijnlijk is dit een vastengerecht, op vrijdag werd er immers geen vlees gegeten. Ondanks dat de stadhouder protestant was, werd dit vastengebruik door veel protestanten nog gehouden. Een andere gerecht is Friese patrijs, waarbij de patrijs wellicht wel echt Fries was. De stadhouder had zijn jachtopziener in Oranjewoud en verder ook nog jachtrechten op Ameland. Opvallend zijn een *Pâté de Pommes à la Frisonne* (Appelpaté op z'n Fries). Recepten in het kookboek zijn allemaal in het Frans, soms is er een Nederlands woord bijgeschreven. Zoals bij *autrement Chaux de Paysans*, *Boere-Kool*. Ook een appeltaart op Friese wijze behoort tot de recepten, met kaneel, citroen en krenten. Bijzonder is dat de taart met een rode glazuur, van poedersuiker gemaakt, wordt bestreken. Deze luxe behandeling viel later ook de oranjeboek te beurt. Lag hier de basis daarvoor?

De gangbare manier van bedienen aan de Europese hoven was dat alle eten tegelijk op tafel gezet werd, de zogenaamde *service à la française*. Aan het Friese hof werd geserveerd wat bij elkaar hoorde: ‘Zeullende deese Tafel geserveert worden met tweemaal selven Schootels uit de keuken en de Soup geserveert sonder de Saladen te reekenen en Vreemde Sijnde zal men deselfve nae proportie van Sterke laeten serveeren’. Deze zogenaamde *service à la*

russe zou pas rond 1800 ingevoerd worden. Andere bronnen spreken over eind 18de eeuw. Het Friese Stadhoudelijk Hof liep dus op dit gebied bijna een eeuw vooruit. Laten we dit *service à la Frisonne* noemen, een praktische invulling van bediening waardoor het eten warm opgediend werd.

Friese adellijke dames

Er zijn meerdere kookschriften of aantekeningen van recepten overgeleverd die door dames van adel in de Nederlanden zijn opgetekend. We spreken voor de duidelijkheid dan niet over kookboeken, want deze werden in de 17de eeuw gedrukt voor de rijksten van de samenleving: de adel en de gegoede burgerij. Diverse Friese adellijke dames, geïnspireerd door de eetcultuur aan het Friese hof, legden kookschriften aan om de gerechten voor het nageslacht te bewaren. Vanuit de adel werd de hoge burgerij zo beïnvloed. Nog weer later leidde dit tot de zogenaamde ‘keukenmeidenboeken’. In Friesland kennen we het boek *De Friesche keukenmeid en zelfstandige huishoudster* uit 1772. De leden van de Staten van Friesland en het Hof van Friesland, alsook een aantal hogere officieren – de zogeheten *outer court* – onderhielden innige banden met het hof. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de echtgenoten die bij feesten en partijen aanwezig waren, de toenemende belangstelling van het Friese Stadhoudelijk Hof voor voedsel en de bereiding, overnamen. Het werkte twee kanten uit: in de eerste plaats verschaftte het prestige aan de adellijke familie met de mogelijkheid om nieuwe soorten voedsel en

bereidingswijzen te presenteren voor eigen gasten. Aan de andere kant gaf het gesprek hierover meer prestige aan het Stadhouders Hof; het diende als voorbeeld.

Meer aandacht voor goede eetcultuur aan het hof werkte door in de rest van de Friese maatschappij. Zo zijn een viertal geschriften van Fries-adellijke dames overgeleverd uit de 17de en vroege 18de eeuw. De oudste is die van Occa Johanna Ripperda (1619-1686), een vrouw van adel, geboren in het Groningse Farmsum. Van Titia van Harinxma thoe Slooten (1651-1715) kennen we het 17de-eeuwse *Koock ende huyshoudt boeck: Receptenboek van Hemminga-State te Beetsterzwaag*. Titia's moeder was Susanna Idzertsdr van Burmania (1629-1691) die gehuwd was met Pieter van Harinxma thoe Slooten. Titia was een van hun zeven kinderen. Zelf bleef ze ongehuwd. Haar vader trad op 10 juli 1641 aan als raadsheer van het Hof van Friesland. Titia behoorde duidelijk tot de elite met een korte lijn naar het Stadhouders Hof.

Vernieuwend, origineel, baanbrekend in techniek en receptuur

Ook de hofdame Agathe Wilhelmina van Aylua (1691-1763) schreef een kookschrift. Haar kookschrift, dat nu in het Gelders archief ligt, bevat ook het bijzondere 'Friese' recept dat tevens in La Chapelles kookboek *Le Cuisinier Moderne* staat, de al eerder genoemde *Paulets de vendredi à La Frisonne*. Uit de tijd van Agatha Wilhelmina stamt ook het kookschrift van Caterina van Burmania (1708-1757). Catharina, ook telg uit een oud adellijk geslacht, schreef het schriftje in 1733. Het ligt voor de hand dat Catharina en Agatha elkaar goed gekend hebben. Uit de aantekeningen blijkt dat het schriftje

Schilderij door Rienk Jelgerhuis met op de wimpel 'Antiqua Virtute et Fide' (Door oude deugd en trouw), 1764. Het hangt in de raadzaal van het Leeuwarder stadhuis. (RKD)

is overgegaan in handen van de familie Wagenaar, die lange tijd op Dekema State woonde.

Het opduiken van kookschriften van adellijke dames die gelieerd waren aan het Friese hof is een duidelijke indicatie van het prestige dat het Friese Stadhouders Hof genoot en meegaf aan eetcultuur en kookkunst. Het hof was een voorbeeld in vele opzichten.

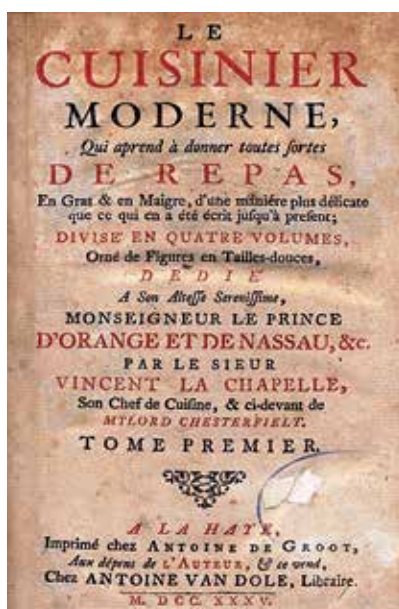
Vrijmetselarij

Vincent La Chapelle was meer dan een topkok, hij was een bevlogen organisator en bewoog zich met gemak in hogere kringen. In Londen had La Chapelle deel uitgemaakt van de door hugenoten bevolkte *French lodges*. De vrijmetselarij, een geheim genootschap, werd in 1734 vanuit Engeland in Nederland geïntroduceerd. Vincent La Chapelle was daarvan de voorzitter. Hij wordt daarom beschouwd als oprichter van de Haagse loge. Zijn betrokkenheid bij de loge blijkt er ook uit dat hij in 1735 een maçonniek liedboek het licht deed zien.

De vrijmetselarij speelde in de levens van La Chapelle, zijn al eerder genoemde broodheer Lord Chesterfield en dat van de Prins van Oranje een grote rol. Willem IV was lid van deze loge, ondanks een verbod van de regenten van Holland. Evenals een groot aantal personen uit de stadhouders entourage. Een grote witte marmeren plaat in Paleis Het Loo, met het 'Alziend Oog', herinnert eraan dat er onder prins Willem IV vergaderingen werden gehouden. Bovendien voerde deze in 1735 een hofloge onder de naam 'Antiqua Virtute et Fide' (Door oude deugd en trouw) in Leeuwarden. <

Herman van Vliet (Grafhorst, 1958) behaalde in 2023 zijn master Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is naast culinair historicus ook food-ondernemer en promotor van korte, regionale productieketens voor eten. Hij sprak, evenals Iris Witzenburg, over eetcultuur aan het Stadhouders Hof op een minisymposium van het Koninklijk Fries Genootschap op 8 juni 2023.

In de vijfde editie van het kookboek *Le Cuisinier Moderne* nam La Chapelle diverse Friese gerechten op.

Heerschapp van Irnsum verliest zijn hoofd

Hoofdelingen van de adellijke familie Dou[we]ma in Irnsum waren tot 1516 de baas over het Boornegebied. Hoe kan het dat de laatste van hen niet voorkomt op de adelslijst van 1505? En waarom werd deze Epe Douma ter dood veroordeeld? Over de teloorgang van de macht der Irnsumer Douma's en de vernietiging van hun stinskasteel.

Rond 1500 werd Epe Douma de baas van Irnsum en omstreken. Oude bronnen noemen hem ook Epo, Eepo, Epa, Epe Dowes, Eepe Dowaz of Ype Douwes, soms met de toevoeging 'heerscip of hoeffling toe Yrnssum'. In 1504 ondertekende hij de Saksische Reversaalfbrief, waarmee zijn adeldom werd bevestigd. Worp van Thabor meldde dat 'Epo Douwe z. toe Iirnsum' als volmacht van Oostergo optrad tijdens de onderhandelingen met de Saksers. De hoofdelingen konden de plannen om hun onroerend goed leenroerig te maken uiteindelijk tegenhouden, maar moesten wel de 21ste penning betalen.

Conflict

Op de adelslijst van 'geprivilegieerde heerschappen' in 1505 komt Epe Douwes niet voor omdat hij de belasting van de 21ste penning niet accepteerde. De ingrediënten voor een conflict tekenden zich reeds af.

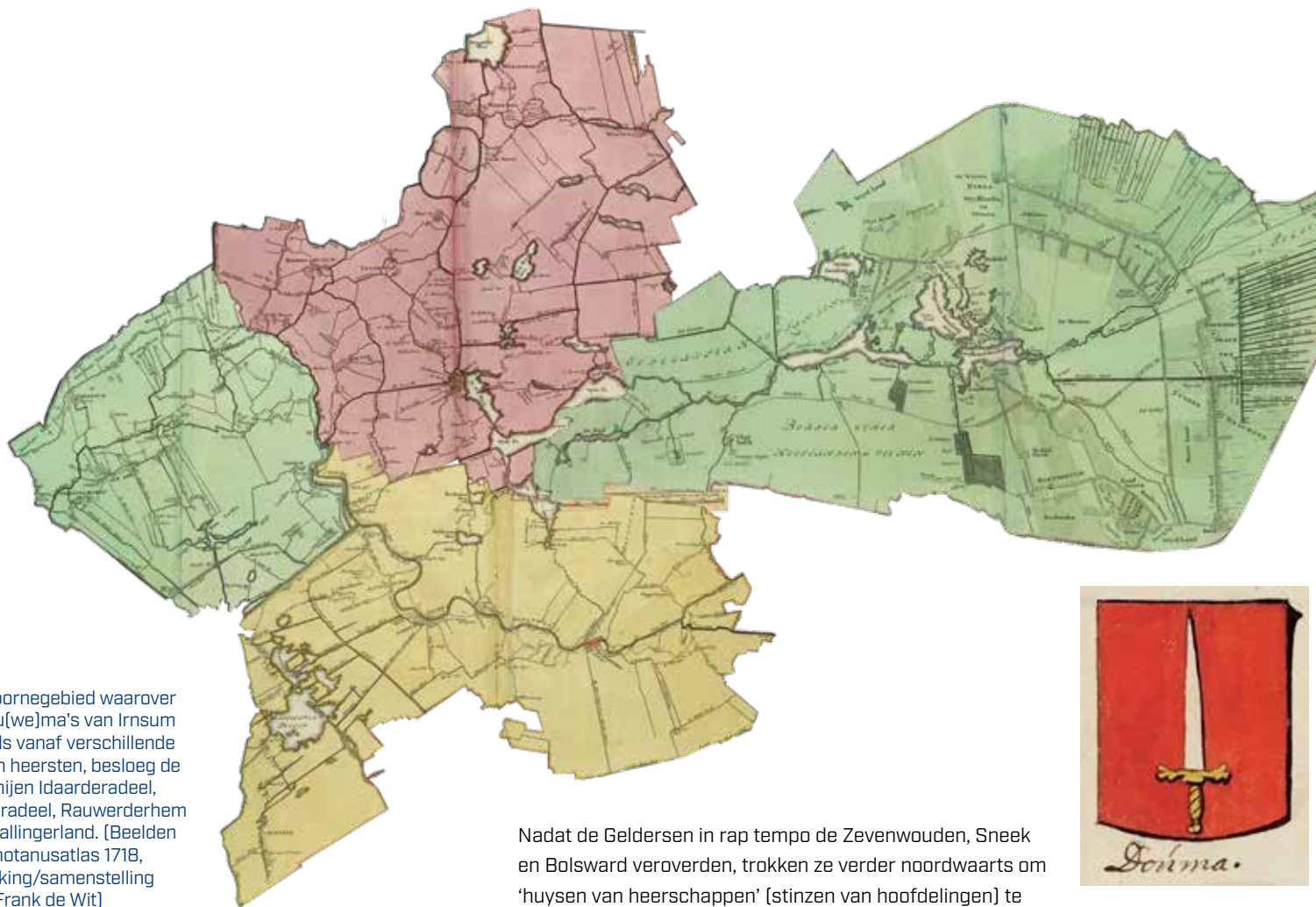
Onder dwang koos Epe Douma partij voor de nieuwe bezetter

Albrecht van Saksen, de vader van de hertog, was namelijk in 1498 als gubernator en erfpotestaat binnengehaald door Schieringer hoofdelingen. Die werden daarvoor royaal beloond, met Hessel Martena als 'Opperschiering'. Sindsdien waren Vetkoperse edelen gedaald in de pikorde. Als machtigste man in het Boornegebied onderhield Epe een moeizame relatie met Hessel Martena.

Net als de andere edelen moest Epe Douma een groot deel van zijn macht afstaan aan het centraal gezag, inmiddels te Leeuwarden, en bovendien steeds meer geld afdragen. De hertog van Saksen wilde namelijk belasting heffen op grondbezit. Na langdurige tegenwerking door de hoofdelingen — een titel die na de Saksische periode verdween — kwam het daartoe benodigde Register van Aanbreng uiteindelijk gereed in 1511. Hoewel Epe zich had verzet, kwam hij wel in de boeken, met 330 pondemaat land. Daar-

De oudste vermelding van Irnsum is een brief uit 1399, waarin ene Jouka Doyngha tot 'heerscip van Yrntzom en Aelsom' werd aangesteld. Het is aannemelijk dat hij een voorouder van Epe Douma was. In de middeleeuwen liep de belangrijkste noord-zuid verbinding langs Irnsum. Wie dit deel van de Boorne controleerde, had de macht in het geografisch centrum van Friesland, precies waar Oostergo, Westergo en de Zevenwouden bij elkaar kwamen. In de strijd tussen Schieringers en Vetkopers waren ook de Douma's actief. Epe's grootvader Jancke Douwema kwam in 1463 als overwinnaar uit de strijd in het Boornegebied, dankzij een slimme manoeuvre tijdens de Slag bij Aalsum. Jancke overleed in 1476. Zijn zoon Douwe erfde meerdere stinzen en boerderijen rondom het drie-grietenijpunt van Utingeradeel, Rauwerderhem en Idaarderadeel. Het centrum van de macht was een 'groot steenhuys in die bueren' van Irnsum.

De stins van Douma (met rode pijl aangegeven) op de kaart van Rauwerderhem uit 1664.

Het Boornegebied waarover de Dou(we)ma's van IJnsum destijds vanaf verschillende steden heersten, besloeg de grietenijen Idaarderadeel, Utingeradeel, Rauwerderhem en Smallingerland. (Beelden uit Schotanusatlas 1718, bewerking/samenstelling kaart Frank de Wit)

mee staat hij op plek 74 van de Mol-Quote 200 in hun boek *Friese edelen, hun kapitaal en boerderijen in de vijftiende en zestiende eeuw*.

Epe Douma werd in 1511 en 1512 genoemd als grietman van Utingeradeel. Vermoedelijk woonde hij afwisselend aan weerszijden van de Boorne. Als Vetkoper was hij een van de weinigen die grietman werd, waardoor hij op lokaal niveau zijn gezag en aanzien kon handhaven.

Het zag ernaar uit dat de Saksische bestuursvorm zich had gesetteld, met een nieuw evenwicht in de onderlinge verhoudingen tussen voormalige Schieringers en Vetkopers, en hun acceptatie van het boven hen gestelde centrale gezag. Maar de Saksers wilden ook Groningen veroveren en de Friese edelen moesten daarvoor betalen.

De hoofdelingen, nog amper gewend aan het fenomeen belasting, protesteerden. In 1514 brak er oorlog uit toen de Geldersen een inval deden in Gaasterland. Talrijke Vetkopers sloten zich bij hen aan, onder wie Grutte Pier, wiens boerderij door Saksische huurlingen was platgebrand. Vervolgens 'regelde' Pier de oorlogsvoering op de Zuiderzee en Jancko Douwama werd de aanvoerder van de Vetkoperse strijders ter land.

Nadat de Geldersen in rap tempo de Zevenwouden, Sneek en Bolsward veroverden, trokken ze verder noordwaarts om 'huysen van heerschappen' (steden van hoofdelingen) te bezetten. Worp van Tjaarda schreef in zijn kroniek: 'Den 27 dach Nouembris 1514 togen sy met sommige Vriesen inden nacht wt Sneek toe Yrnsum, ende cregen Epo Douwes huys ende besetten dat, ende brochten Epo geuangen binnen Sneek, ende Epo swoer den Geldersche trou te wesen, daer hy mede vry quam.'

Vreemde bezetter

Onder dwang koos Epe Douma dus partij voor de nieuwe, vreemde bezetter. Met als plezierig neveneffect dat hij verschoond bleef van de Saksische belastingen. Het laat zich raden hoe dit door Hessel Martena en consorten werd opgevat. De hoge kosten van de Friese oorlog deden de Saksers al snel de das om. Ten einde raad verkocht hertog George voor 100.000 gulden de Friese gebieden aan een 15-jarige jongeman, die de geschiedenis zou ingaan als Karel V. In 1515 zwoeren Hessel Martena en 55 andere Schieringers trouw aan iemand die nimmer zijn gezicht in Friesland zou laten zien. De Douma's ontbraken op de naamlijst van edelen die Karel V erkenden. Ze hadden op het verkeerde paard gewed. Karel V stelde direct na zijn overname Floris van Egmond aan als stadhouder en die ging voortvarend te werk. Om de Geldersen en hun huurlingen eruit te werken, riep hij de hulp in van Hollandse legeraanvoerders die met hun soldaten werden aangeduid als 'de Bourgondiërs'.

Wapen van Jancke van Douma.

Van Douwama naar Grutte Pier

De bekende vrijheidstrijder Jancko Douwama (de jonge) was een nazaat van Jancke Douwama's broer. Jancke's kleinzoon Epe Douwes trouwde met Tjets (Tiets) van Camstra. Ook Pier Gerlofs Donia, ofwel Grutte Pier, stamde af van de oude Jancke. Zij waren allemaal Vetkopers en, uitgezonderd Grutte Pier, ook van adel.

Een aanzienlijke stins

Uit diverse kronieken blijkt dat de stins van Epe Douma van aanzienlijk formaat moet zijn geweest. Dit verklaart waarom de belegerden zich aanvankelijk veilig voelden tegenover een enorme overmacht. De mannen werden opgehangen aan de oostelijke toren, zodat er minimaal twee torens waren. Eén bron sprak van een binnenplaats, wat een aanwijzing is voor méér dan twee torens. Proelarius meldde: 'Een kasteel (door hem ook aangeduid als slot en blokhuis, red.) tussen Leeuwarden en Sneek', zodat dit kennelijk de grootste stins in de wijde omgeving was. De enig bekende afbeelding ervan is het symbool 'vernietigde Edele State' in de Schotanusatlas van 1664.

Stadhouder Floris van Egmond.

Eind augustus 1516 trok een Bourgondische overmacht naar noordelijk Oostergo, waar de Geldersen ook al zaten. Na een snelle verovering van Dokkum reisden twee vendels van dit leger, onder leiding van stadhouder Floris en graaf Felix van Huilckenstein, naar de stins van Irnsum. Er waren ook Schieringer hoofdelingen bij, onder wie Hessel Martena. Deze zware delegatie kwam afrekenen met Epe Douma, die zich had verschanst met zijn zwager Abbe Heringa en zo'n 30 wapenknechten en 'huyslieden'. Tijdgenoot en kroniekschrijver Sicke Benninge noteerde een aantal van 'omtrent vijftich starck' in de stins.

Verovering stins Irnsum

Ondanks het hoge aantal vijanden waanden de belegerden zich veilig, want ze rekenden erop dat de Geldersen en Jancko Douwama met zijn mannen hen te hulp zouden komen. Bij aankomst bood stadhouder Floris de verdedigers een vrijgeleide met behoud van lijf en goed, mits ze zich direct zouden overgeven en de stins overdragen. De aanwezige 'hwslyuden' weigerden. Eén van hen, 'van natuur een boos mensch, ligtte zijne kleederen van achteren op, en toonde aan hen, die buiten waren, zijne bloote billen'. Een grove belediging voor de heren van hoge komaf. Vervolgens begonnen de verdedigers te schieten en verwondden twee vijandelijke knechten. Toen ze een voorman van graaf Felix doodschoten, ontstak deze in toorn en liet zwaar geschut aanrukken waarmee ze drie gaten in de muren schoten. Nu kregen de belegerden het benauwd en boden aan de stins te verlaten als hun leven werd gespaard. Maar de woedende Felix kende geen medelijden en ging gewoon door met schieten. Toen de hulp van buitenaf uitbleef, gaven de belegerden zich uiteindelijk over.

Het verhaal van de stinsverovering en de moordpartij is gebaseerd op *De Friese volkslegers tussen 1480 en 1560* door J.A. Mol en P.L.G. van der Meer (blz. 149) en aangevuld met passages uit Charterboek II en diverse oude kronieken.

Symen A. Schoustra (Irnsum, 1954) is historicus-onderzoeker, publicist en afstammeling van de oude Jancke Douwema.

Symen A. Schoustra overleden

Vlak voordat deze editie van *Fryslân* ter perse ging, overleed op 30 december 2023 zeer plotseling de auteur van dit artikel, historicus Symen A. Schoustra uit Bursum. Hij werd 69 jaar. In overleg met Symens vrouw Cora Schoustra-Struijs is besloten dit artikel als afgesproken te publiceren, zoals Symen graag gewild zou hebben. Het KFG verliest met hem een actief lid, en *Fryslân* een betrokken lezer en schrijver. Ons medeleven gaat uit naar Cora, de kinderen en kleinkinderen. Bestuur KFG en redactie *Fryslân*

De binnengekomen veroveraars verdeelden alle aanwezige mannen in groepen: 'De edelen, de soldaten en het gemene volk... van elkander afgescheiden in drie hoopen, evenals de schapen van de bokken gescheiden worden'. Ter plaatse werden ze ter dood veroordeeld. Tien mannen werden opgehangen, vanaf de bovenkant aan de balken en 'uit den vensteren' van het stinsgebouw.

Peter van Thabor: 'ende daer worden 10 ghehanghen bouen die Oester thoernen vant hws, seer wredelic ende onwaerdichlic, oft honden gheweest hadden'. Vervolgens werden 16 of 17 mannen onthoofd, die 'leten se voer den huse richten mitten sweerde'. Deze wrede moordpartij vond plaats op 28 augustus 1516.

Slotakkoord door de beul

Graaf Felix wilde ook de beide hoofdelingen ter plekke laten onthoofden. De aanwezige Schieringers konden dat voorkomen. Zij wilden Douma en Heringa uitruilen tegen de vrouwen van Hessel Martena en Juw Bottinga, die gevangen zaten op het Gelders hoofdkwartier in Sneek. Epe's verklaring dat hij niet bij de oorlog was betrokken ('Ick en verstae my niet opt oerloch, want ick en heb nie in oerloch gheweest eer nu') maakte geen enkele indruk en beide hoofdelingen werden in gevangenschap meegevoerd naar Franeker. Vervolgens hebben de Bourgondische knechten 'dat huys geplondert ende gebrant', oftewel volledig verwoest. Daarna staken ze alle huizen van Irnsum (grotendeels Epe's eigendom) in brand. Rovend en plunderend trokken ze verder langs de Boorne, naar Aalsum, Akkrum en Oldeboorn; 'dorpen daer weijnich staende bleeff'. Omdat de uitruil niet door ging, werden Epe en Abbe afgevoerd naar de beul van Harlingen. Die heeft hen publiekelijk met het zwaard onthoofd 'op ten dartienden dach Septembris 1516'. De executie van twee edelen en de voorafgaande Irnsumer moordpartij, zouden Grutte Pier hebben geïnspireerd om al zijn niet-Friese gevangenen voortaan meedoogenloos koud te maken. De restanten van het verwoeste 'steenhuis van Epa Douwes tot Irnsum' werden bij stadhouderlijk besluit van 12 februari 1517 overgedragen aan de stad Leeuwarden 'om dezelve met Vestingen, Poorten, Toorens en andere Vastigheden te versterken'.

Letterlijk klem

Epe Douma zat letterlijk klem tussen Jancko-de-diplomaat en Pier-de-wraakzuchtige. Zijn gedwongen overgang naar de Geldersen zal mede zijn ingegeven door bescherming van gezin en bezit. Grutte Pier had al niets meer te verliezen en de idealistische Jancko verwachtte dat het allemaal goed zou komen met de Friese vrijheid... als de Saksers eerst maar eenmaal waren verdreven. Hessel Martena liet zijn nieuwe 'machtige vriendjes' definitief afrekenen met zijn persoonlijke vijand. Vervolgens heeft hij getracht het adellijk geslacht Douma voorgoed uit de historie te wissen. <

Waardering voor het depot

Een deel van de roestbrokken met resten van wapens uit drie door elkaar geraakte crematiegraven uit het grafveld bij Godlinze. (Foto Ronny Meijers)

Uit de drie graven kwamen tweesnijdende en eensnijdende zwaarden, lanspunten, schildknoppen, stijgbeugels, scharen, sleutels en enkele andere kleine voorwerpen. (Groninger Museum)

Als museummedewerker word je afgetraind om altijd het publiek vriendelijk tegemoet te treden. Daarom kom ik nu pas – na mijn pensionering – met een teleurstelling naar buiten. Het betreft de geringe waardering bij het grote publiek voor het depot, of ‘de kelder’. Als mensen iets willen schenken of verkopen aan het museum, is vaak de eerste vraag: ‘Het komt toch niet in het depot?’ Het lukt de musea niet om duidelijk te maken dat er veel te veel moois is om allemaal tegelijk te tonen. Zeker in een tijd waarin mensen zelf veel lege ruimte in hun huis ambiëren en ook in een museum waarderen. Toch zijn de depots de ruggengraat van elk museum. Hierdoor kunnen er steeds verrassende tentoonstellingen gemaakt, en nieuwe ontdekkingen gedaan, worden.

De ijzeren wapens van Godlinze vormen een prachtig voorbeeld uit het depot van het Groninger Museum. Dr. Van Giffen had in 1919 een vroegmiddeleeuws grafveld gelegen in een lage hoogte nabij de grote terp Godlinze (Groningen) opgegraven. Volgens de beschrijving bevatte het twee dozen met roestbrokken, resten van zwaarden afkomstig uit drie door elkaar geraakte crematiegraven. Met de beperkte mogelijkheden van 1919 was er geen andere mogelijkheid dan de brokken te bewaren. Door een gelukkig toeval was er bij mijn aantreden in het museum in 1994 nog geld over uit een Deltafonds voor Cultuurbehoud voor conservering van archeologisch ijzer. Inmiddels had de metaalrestauratie een grote vlucht genomen en de brokken werden door Ronny Meijers op het restauratieatelier van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek geconserveerd. Het resultaat voor de drie graven samen: tenminste vijf tweesnijdende en twee eensnijdende zwaarden, drie lanspunten, drie schildknoppen (zat met een scherpe punt midden op een schild, dat zo ook wapen werd), twee paar stijgbeugels, minstens vier paar scharen, vier sleutels en nog enkele andere kleine voorwerpen. Een grafveld dat bekend stond vanwege één gepubliceerd zwaard, bleek veel rijker te zijn. Het was een forse versterking van het beeld dat juist in de 8ste eeuw in het Noord-Nederlandse

kustgebied er veel mensen met zwaarden werden bergraven of gecremeerd. Precies de tijd dat – na de dood van Radbod – de Friese kustlanden door de Frankische koningen in een paar stappen worden veroverd. Los van de mogelijkheden die het depot musea bieden, is er tegenwoordig nog een reden om veel waardering voor het depot te hebben. Als gevolg van grote en kostbare inspanningen op het gebied van digitalisering zijn alle musea in een proces om – uiteindelijk – hun hele collectie met foto online beschikbaar te stellen. Een zegen voor onderzoek naar materiële cultuur, maar ook heerlijk om gewoon in te grasduinen. Nu kun je zien of het Fries Museum een oude afbeelding heeft van je dorp, welke penningen er zijn van het rampjaar 1672 of welke scheepsportretten het Fries Scheepvaart Museum heeft. Sneek liep op dit punt de troepen overigens ver vooruit. Wie nu iets schenkt of verkoopt aan het museum weet dat iedereen daar vrijwel gelijk kennis van kan nemen. Streekgeschiedenissen, familiekrónicas, kunst- en antiekboeken en zeker ook het tijdschrift *Fryslân* profiteert enorm van de museumdepots. Ik hoop van harte dat de waardering voor deze bewaarplaatsen van onze cultuur navenant zal groeien. <

Onder de titel ‘Naburen’ werpt **Egge Knol** (Den Helder, 1956) vanuit het Groningerland een blik op Friese zaken. Hij is oud-conservator archeologie, geschiedenis en oude kunst in het Groninger Museum en publiceert over de Noord-Nederlandse cultuurgeschiedenis.

Onderzoek Friese boerderijen wijst weg naar herkomst en houtvaart

Het fotograferen van de jaarringen van een paneelschilderij van een van de professoren in Museum Martena in Franeker.

Dankzij onderzoek naar de bouwgeschiedenis van Friese boerderijen, en vooral het dendrochronologisch dateren van de gebintconstructies, zijn gebouwen, gebinttypen en constructiewijzen in de tijd achter elkaar te zetten. Zo worden bouwontwikkelingen door de eeuwen heen zichtbaar, met een onverwachte bijvangst over de herkomst van het hout. Daardoor worden afgebakende perioden en herkomstgebieden van bouwhout duidelijk, de fysieke weerslag van de eeuwenlange houtvaart op Zuid-Scandinavië en rond de Oostzee. Voilà, een nieuwe bron om verschuivingen in de houtvaart mee te kunnen analyseren, die we nu steeds scherper op het netvlies krijgen. Nieuwe onderzoeksgebieden, zoals hout voor kunstwerken, lonken.

Tussen 2015 en 2020 heb ik de gebintconstructies van tweehonderd Friese boerderijen onderzocht. Bedoeling was te achterhalen hoe de bouwontwikkelingen van de Friese schuur door de eeuwen heen precies zijn verlopen. De constructies en afmetingen van deze boerderijen werden bepaald en de resultaten in een spreadsheet gezet. Om tot absolute dateringen van de gebouwen te kunnen komen, heb ik de houtconstructies in de schuren van deze boerderijen dendrochronologisch onderzocht. Door houtstalen uit de constructies te boren, kan aan de hand van het patroon van de jaarringen bepaald worden wat het kapjaar van de boom was en waar het hout uit afkomstig moest zijn. De jaarringbreedtes worden ingemeten en de meetreeksen die dat oplevert, worden vergeleken met kalenders of referentiecurven. Uit onderzoek is bekend dat

bouwhout over het algemeen binnen één tot twee jaar na de kap van de boom in de constructies werd toegepast. Dus als je het kapjaar van de boom weet, volgt daaruit met vrij grote zekerheid ook de bouwperiode van het gebouw waarin het hout is toegepast.

Methode en materialen

Een nieuw onderzoeksterrein van de dendrochronologie is om ook te achterhalen wat de herkomst (provenance) van dat hout moet zijn geweest. Omdat het weer in verschillende gebieden anders is, ontstaat er tussen die gebieden een verschil in het jaarringenpatroon van de bomen. Jaarringen worden breder in jaren met goede groeiomstandigheden. Van invloed daarop is de hoeveelheid regen, het aantal zonnen en de temperatuur tijdens het groeiseizoen.

Al snel bleek dat de boorstalen in een aantal subgroepen met een vergelijkbaar jaarringenpatroon te verdelen waren. Dit wijst op een herkomst uit eenzelfde gebied. Van die subgroepen konden de meetreeksen met elkaar worden gemiddeld tot middelcurven. Door de meetreeksen van een subgroep te middelen, middel je de individuele groeiverstoringen weg. Vrijwel alle boerderijen in Friesland hebben een bintwerk van grenen- of vurenhout. Het vermoeden was dat dat hout vanuit Zuid-Noorwegen en het Oostzeegebied werd aangevoerd. Omdat er van die gebieden nauwelijks dendrochronologische kalenders bekend waren, was de datering van de middelcurven alleen door een zoektocht naar vergelijkbaar materiaal te realiseren. Dat lukte onder andere met de grote databank van The International Tree Ring Data Base. Verder bleek de hulp van collega's uit verschillende landen onmisbaar. Eerst werd het grote plaatje zichtbaar en konden de middelcurven worden gedateerd, vervolgens werd ook de herkomst van het hout uit de verschillende groepen steeds duidelijker.

Resultaat

Het eerste herkomstgebied dat zich aftekende, was Zuid-Noorwegen. De eerste middelcurve kon worden gedateerd tegen een al bestaande kalender (van S. van Daalen) en de herkomst van het hout gelokaliseerd. Vanaf ongeveer 1500 werd eikenhout aangevoerd uit Zuid-Noorwegen, een houtstroom die rond 1600 sterk afnam en waarvoor grenenhout in de plaats kwam. Tussen 1600 en 1700 kwam grenen bouwhout uitsluitend uit Zuid-Noorwegen, daarna zien we deze herkomst vrijwel niet meer. Noors grenen is in boerderijen heel herkenbaar. Meestal zijn het zware balken, tot wel 30 bij 60 centimeter in doorsnede. In stadspanden zijn ze herkenbaar omdat het vaak ongeprofileerde, wat hoge rechthoekige balken zijn, met hier en daar een ronde hoek, de zogenaamde 'wan'. Dat is eigenlijk een stukje van de ronde buitenkant van de boom, dat door onvolledig kantrechten van de balken nog zichtbaar is. Het hout heeft hele fijne jaarringen. Over het algemeen kun je zeggen: hoe noordelijker de herkomst van hout hoe fijner de jaarringen.

Hoe noordelijker de herkomst van hout hoe fijner de jaarringen

Een volgend herkomstgebied dat onlangs pas kon worden gelokaliseerd, was dat van Stralsund in Noord-Duitsland. Tot dusverre is alleen grenenhout uit de jaren tussen 1700 en 1720 bekend uit dit gebied.

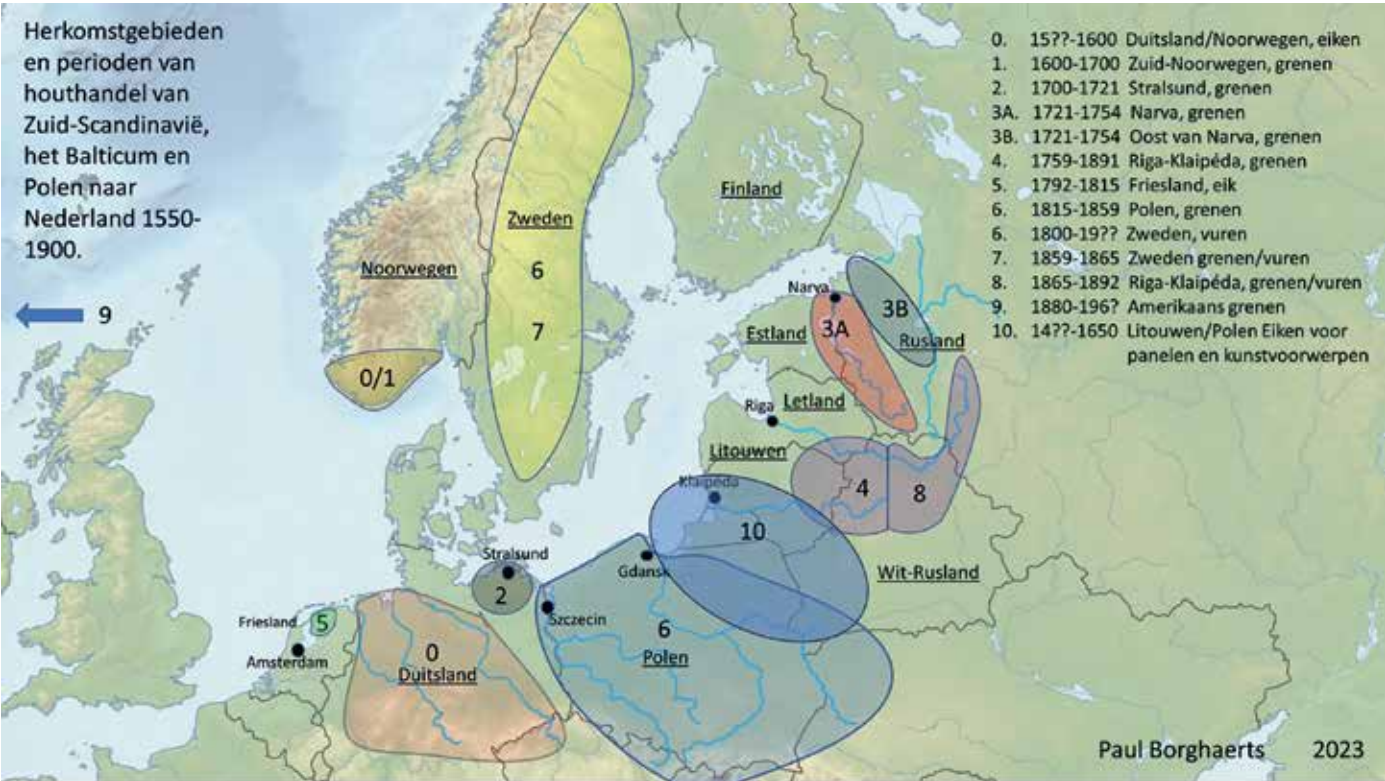
Na 1721 kwam het grenenhout uit de haven- en stapelplaats Narva. Deze stad aan de Botnische golf in het noorden van Estland is via de rivier de Narva verbonden met een aantal grote meren die op het grensgebied tussen Estland en

Paul Borghaerts boort een monster uit een balk in de Pijlsteeg in Leeuwarden.

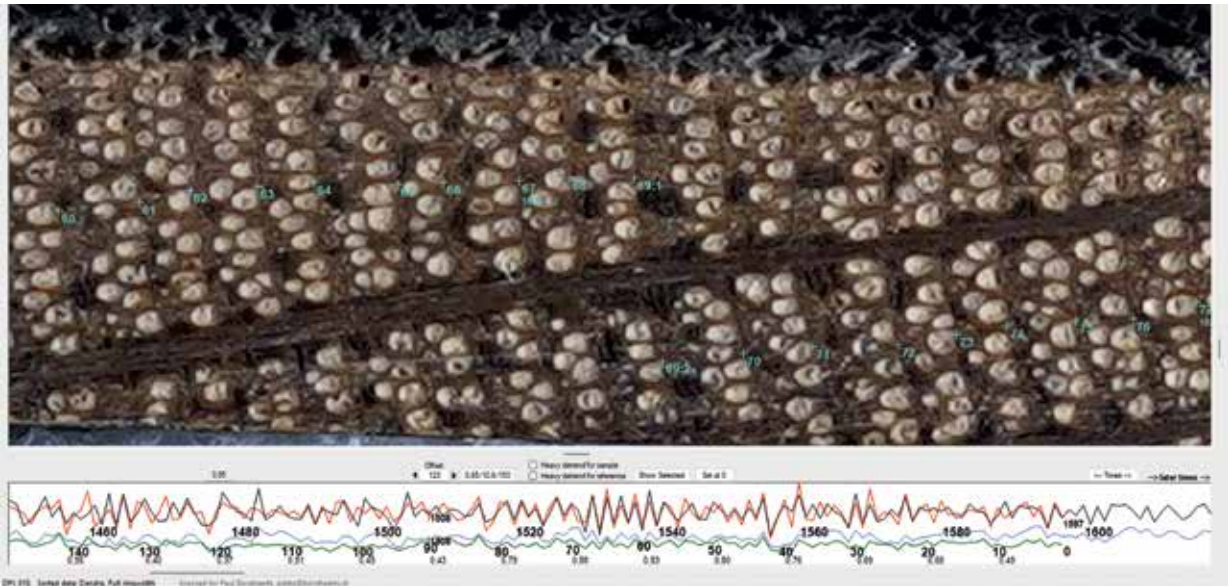
In de eerste helft van de 19de eeuw ontstaat de behoefte om de balken voor export in de Oostzeehavens van het Balticum te voorzien van een kwaliteitsaanduiding. De cijfers en letters zeggen e.e.a. over de kwaliteit en de dimensionering van de balk. De doorgetrokken streep met drie kruisjes geeft aan dat de balk van derde kwaliteit was, wat betekent dat het ruim voldoende voor een overstekbalk in een boerderij was.

Herkomstgebieden en perioden van houthandel van Zuid-Scandinavië, het Balticum en Polen naar Nederland 1550-1900.

Rusland liggen. Eén van de eerdergenoemde middelcurven bleek (zwak) te kunnen worden gedateerd tegen materiaal uit Finland, West-Estland en Letland. Recent kon de herkomst van het hout aan de hand van een aantal onderzochte huisjes langs de meren [Alar Läänelaid, Tartu] zeer nauwkeurig worden bepaald tot het gebied ten noordoosten van de Hanzestad Pleskau in Rusland. Het hout is in boerderijen herkenbaar aan de onvolledige manier van kantrechten, waardoor er nog grote ronde hoeken aan de balken te zien zijn. De balken zijn aanmerkelijk minder zwaar gedimensioneerd dan die uit Noorwegen.

De handelsroute op Narva werd voor hout dominant vanaf 1721 toen Rusland met de vrede van Nystad, aan het einde van de Noordse Oorlog, de zeggenschap over Estland en een deel van Letland kreeg. Deze houtstroom stopte grotendeels tegen 1754. Het was een gevaarlijke tocht naar Narva die nagenoeg uitsluitend onder gezag van Hindelooper schippers plaatsvond. Bij de eilanden Osel en Dagö, ten westen van Estland, vergingen veel schepen. Toen in 1747 bij een storm 17 schepen van hun ankers werden geslagen en vergingen, was het met de houtvaart op Narva door de Hindelooper schippers grotendeels gedaan.

Wat ook niet hielp, was dat tsarina Elisabeth van Rusland in 1756-57 een handelsstop voor bouwhout gelastte in een poging de kaalslag van de bossen te stoppen. Helemaal stopte deze houtstroom niet, maar de bulk van de houthandel verlegde zich naar de bovenloop van de Westelijke Dvina in Letland met als stapelplaats aan de Oostzee Riga en naar de Memel in Litouwen met als stapelplaats aan de Oostzee het huidige Klaipėda. Tot 1800 kwam het bouwhout in de verschillende perioden

Kunstwerken

Een compleet nieuwe bron van kennis over de houtvaart is die van zeer hoogwaardig eikenhout dat werd gebruikt voor panelen van schilderijen en lambriseringen, en voor kunstwerken. Dat hout kwam al vanaf de 15de eeuw en tot ongeveer 1650 van de Wisla in Polen en de Memel in Litouwen naar Nederland, zo stelden Daly en Tyers. De weerslag en bevestiging hiervan heb ik recentelijk teruggevonden in de panelen van een honderdtal paneelschilderijen. Het gaat om schilderijen van Friese kapiteins, van de professoren van de Universiteit van Franeker en van particulieren, met name uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het wordt nu heel interessant om vermeldingen van de herkomst van wagenschot (panelen) in de Sonttolregisters naast de uit de dendrochronologie bekende herkomstgebieden te leggen.

Voor paneelschilderijen werd hoogwaardig eikenhout gebruikt. (Foto Carla van de Puttelaar)

vrijwel exclusief van de hiervoor genoemde herkomstgebieden. Daarna werd het beeld meer divers. Tijdens de Napoleontische oorlogen (1792-1815) was de handel op de Oostzee verboden en werden er in Friesland boerderijen met hoofdzakelijk lokaal eikenhout gebouwd. Toch lukte het om tussen de oorlogen door nog wat grenenhout van het Balticum en Polen te betrekken.

Ná 1800 werd Polen met de stapelplaatsen Danzig en Stettin de grote toeleverancier van grenenhout. Het hout is overwegend zwaar gedimensioneerd, grof van structuur en zeer harsrijk. Balken met een doorsnede van 35 bij 35 centimeter en lengtes tot 11 meter zijn geen zeldzaamheid.

Enorme vraag

De bouw van boerderijen had in de tweede helft van de 19de eeuw een vlucht genomen, met een enorme vraag naar hout als gevolg. Naast het hout uit Polen bleef ook de aanvoer van hout uit Litouwen. Een nieuwe ontwikkeling was dat men na 1800 behalve met grenenhout ook boerderijconstructies van Zweeds vurenhout ging bouwen. Zo zien we dat de houtvaart na 1800 heel breed werd. De bulk van het hout kwam weliswaar van Polen, maar er werd nu ook hout van andere gebieden rond de Oostzee gehaald. Rond 1859 stopte de houtvaart op Polen en werd Zweden de dominante leverancier.

Nog even werd er een nieuw handelskanaal aangeboord tussen ruwweg 1860 en 1890. Naast het hout uit Zweden werd er weer hout gehaald van de Memel, maar toen was de bovenloop van de rivier aan de Wit-Russische kant van de grens met Litouwen het herkomstgebied van zowel vuren als grenen bouw hout. Na 1890 kwam er hoofdzakelijk nog bouw hout uit Zweden en kwam er een nieuwe stroom op gang van Amerikaans grenen.

Over het algemeen vinden we, met een enkele uitzondering, in de verschillende perioden hetzelfde bouw hout met dezelfde herkomst terug in zowel boerderijen, kerken als stadspanden. Het hout werd behalve naar Friesland ook in grote hoeveelheden naar Amsterdam en zelfs naar

Engeland en Noord-Frankrijk vervoerd. Dat gebeurde in belangrijke mate door Friese schippers. Uit recent onderzoek blijkt dat het hout binnen Nederland ook verder doorgevoerd werd, tot in Limburg aan toe. Het beeld van de houtvaart op Scandinavië en de landen rond de Oostzee door dendrochronologisch onderzoek wordt daarmee bevestigd door onderzoek van panden in heel Nederland.

Toekomst

Na de boerderijen heb ik mijn dendrochronologisch onderzoek verbreed naar kerken (meer dan 35) en stadspanden (meer dan 200), en niet meer alleen in Friesland, maar in heel Nederland. Door de sterke toename van de collectie houtstalen (nu meer dan 5.000) ontstaat zo een steeds scherper beeld van de houtvaart en de herkomst van bouw hout. Een beeld dat aangevuld wordt door nieuwe onderzoeksgebieden, zoals hoogwaardig eikenhout voor paneelschilderijen en andere kunstwerken dat heel eigen herkomstgebieden had los van het bouw hout. Soms blijkt een herkomstgebied inmiddels verder onderverdeeld te kunnen worden.

Naast de kalender voor hout uit Narva tekent zich nu bijvoorbeeld een nieuwe kalender af. Het is nog niet helemaal duidelijk wat de provenance daarvan is, maar het kan niet ver van Narva afliggen. Uit de Sonttolregisters, de registratie van vrachtafvaart gedurende meerdere eeuwen dat de Sont passeert en tol betaalde, weten we dat in die periode ook de niet ver van Narva gelegen plaatsen Kronstadt en Vyborg bevaren werden voor hout. Het ligt voor de hand dat de nieuw ontdekte kalender op enig moment aan een van deze plaatsen te koppelen is.

Met dendrochronologisch onderzoek is zowel het kapjaar als de herkomst van hout vast te stellen. Op die manier kan de dendrochronologie een zeer nauwkeurig beeld opleveren van de houtvaart door de eeuwen heen. Door veel gebouwen, maar bijvoorbeeld ook paalwerken, funderingen en kunstwerken te onderzoeken, wordt dit beeld alsmaar scherper. <

> Verder lezen?

- **Paul Borghaerts**, *Houtstromen, bossen binten en boerderijen*, Gorredijk, 2021
- **Aoife Daly en Ian Tyers**, 'The sources of Baltic oak' in: *Journal of Archaeological Science*, 2022
- **J.T. Lindblad**, 'Dutch trade on Narva in the eighteenth century' in: C. (Ed.) Horstmeier, *Around Peter the Great. Three centuries of Russian-Dutch relations*, Groningen, 1997

Paul Borghaerts (Utrecht, 1957) werkt als dendrochronoloog in heel Nederland en doet dateringen in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Ook bestudeert hij 15de- en 16de-eeuwse paneelschilderijen van met name Friese schilders in o.a. Museum Martena, in voorbereiding op een publicatie.

A black and white portrait of Hantje Pasma, a man with short, dark hair, wearing a dark suit, white shirt, and dark bow tie. He is looking directly at the camera with a neutral expression.

Tragysk ein fan it dynamyske libben fan Hantje Pasma

Hantje Pasma [1866-1933] wie folle mear as allinnich mar in boer fan Nijbrêge. Hy wie gemeenteûntfanger, riedslid fan Ængwirden en man fan de Onderlinge Landbouwpaarden Verzekering. Syn libben wie in sukses oant it misgie troch finansjele malversaasjes. Dan in dynamysk bestean as koprinner fan de sosjale wetjouwing yn de agraryske wrâld kaam op tragyske wize in ein.

De meniste feehâlder Hantje Pieters Frânzes Pasma fan Nijbrêge waard yn 1902 rintener, hy wie doe 36 jier. Yn it *Nieuwsblad van Friesland* fan 9 novimber 1901 bea syn omke, eigener G.E. de Boer, de sate mei goed 36 bunder oan foar in hierperioade fan fiif jier. By de boelguod op 5 april 1902 ferkocht Hantje fjirtich molke en kalve kij, acht pinken, acht hynders, acht skiep, in baarch mei biggen, in glêzen wein, in tilbury, fjouwer besleine heaweinen, boerereau en húsrie.

Tweintich jier earder wie er mei syn mem en fiif bruorren en susters ferhûze nei dizze pleats. Dat wie nei in mislearre

aventoer fan syn heit en mem as lânboufoarljochters op de nij ynrjochte 'proefboerderij' fan de gemeente Kampen op it Kampereilân. Hantje syn heit, de 43-jierrige Frâns Pasma, stoar dêr ûnferwachts yn 1880. Se hiene amper tsien wiken op it Kampereilân wenne. Syn mem koe it bestean dêr noch in skoftke rekke. Yn maaie 1882 ferhûze se mei de bern werom nei Fryslân, nei in pleats fan har skoanheit Hendrik Pasma. Se wurke dêr oant maaie 1886 en droech doe de buorkerij oer oan Hantje. Hy wie in tûke boer en buorke troch de jierren hinne goed foarút.

Hantje Pasma.

Mar Hantje Pasma wie mear as boer allinne. Hy wie fan septimber 1893 oant july 1908 riedslid fan de gemeente Ængwirden. Yn dy funksje manifestearre er him yn 1895 yn in aksje foar de bestriding fan de 'sosjale ellende' yn de gemeenten Haskerlân, Skoatterlân en Ængwirden. Sa waarden yn de winter fan 1895 sa'n 125 minsken oan wurk holpen. En Hantje Pasma wie posityf oer it risseltaat. Yn de *Opregte Haarlemsche Courant* fan 4 desimber 1895 liet er witte:

Koprinner op it mêd fan sosjale wetjouwing

'Ondergetekende verklaart gaarne [dat] de vruchten van het nieuw aangemaakte land voldoende hebben bewezen, dat de grond zeer vruchtbaar is en beveelt verdere ontginning van harte aan'. De riedsleden Hantje Pasma en W.J. ten Hoeve en godstsjinstlearaar A. de Vries kamen yn it lanlike *Nieuws van den Dag* fan 12 febrewaris 1898 ta in nije aksje, in 'bede om hulp' 'voor een vlijtig en oppassend werkman, geheel vrij van sterken drank', dy't troch hurd wrotten in eigen hûs mei in stikje grûn hie, mar troch oanhâldende sykte alle 'have en goed' fan de hân dwaan moast. Moast de man de gong meitsje nei it Earmbestjoer? Hantje Pasma wie de organisator. En hy wie yn 1901 ien fan de oprjochters fan it nije suvelfabryk fan Ængwirden en waard sekretaris fan it bestjoer.

Ongevalwet

Syn sosjale oriïntaasje krige in nije diminsje doe't yn 1901 de Ongevalwet oannommen waard. Arbeiders yn de yndustry wiene dêrmei beskermde by ûngelokken. Mar hoe stie it mei de lânbou? Koe dy achterbliuwe? Hantje Pasma manifestearre him yn rûnten fan de lânbouorganisaasjes. Op 1 febrewaris 1905 hold er yn de lanlike lânboukundige seksje fan it Nederlandsch Landbouw Comité in foar-dracht, dat sa ferwurde wurdt yn it boek *Vereeniging de Centrale Landbouw-onderlinge 1909-1934*: 'De invoering der landbouwongevallen-verzekering [is] wenselijk o.a. op grond, dat thans een invalide tengevolge van een landbouw-ongeval overgeleverd is aan de openbare liefdadigheid, te meer waar het merendeel niets anders kent dan het landwerk waarvoor ze ongeschikt zijn geworden'. Hy fûn 'dat de boeren zelf de premie dienen te betalen, want zij oefenen het bedrijf uit'. Hy wie yn lânbouurûnten koprinner op it mêd fan sosjale wetjouwing.

Mar doe't yn 1909 de Friesche Maatschappij van Landbouw mei it foarstel kaam foar in Centrale en Friesche Landbouw Onderlinge, wie Hantje kritysk. Yn it *Nieuwsblad voor Friesland* fan 27 novimber skreau er dat fersekering tsjin bedriuwsrisiko's 'nuttig en noodzakelijk' is; 'iedere verzekering is beter dan geen verzekering'. It grutste part fan de boeren wie lykwols al fersekere, by partikuliere maatskippijen.

Hantje Pasma wie boer yn Nijbrêge. (Tresoar)

De buorkerij yn Nijbrêge.

Wat koe dan it foardiel wêze fan in Onderlinge? Hy be-neamde ferskate problemen en pleite foar in algemiene grûnslach fan de te beteljen preemjes, op basis fan it tal hektares. Mar de Onderlinge wie in yngewikkelde organisaasje mei trije lagen, dy fan de Kritten, de provinsje en in lanlike Centrale. Hy ferwachte dat de Kritebestjoeren 'het moeilijkste en onaangenaamste werk moeten verrichten,

Hantje Pasma

Hantje Pasma (1866-1933) hie ljocht hier en stuts mei in lingte fan 1,83 meter fier boppe de oaren fan syn generaasje út. De measten wiene by de militêre keuring net folle grutter as 1,60 meter. Hantje rûn net maklik fanwegen in klompfoet. Hy bleau lang frijfeint. De húshâlding op de buorkerij waard dien troch húshâldsters, oant er yn 1905 troude mei de widdo Antje van Vliet út Koudekerk (Súd-Hollân). Dan fynt ek de beskriuwing plak fan syn fermogen. It bestie út in foardering op it suvelfabryk fan Ængwirden fan 3.000 gûne, hy hie in liening útstean by syn broer Hendrik Frânzes Pasma fan 2.000 gûne, in foardering fan 600 gûne op skoalmaster H. Sobel fan Terbant. Ek hie er in effekt fan nomimaal hûndert pûn, foar 1.450 gûne oan húsrie, 500 gûne oan kontanten en wie er eigener fan in hûs mei skuorre yn Nijehaske, it lokale kafee.

Hantje Pasma kaam yn aksje om de sosjale ellende yn de gemeenten Haskerlân, Skoatterlân en Ængwirden te bestriden.

geheel zonder beloning', wylst heger yn de organisaasje minsken aansens grutte trakteminten opstrieke soene. Dêrom miende er dat de lanlike 'Centrale en de Friesche Onderlinge niet kunnen bogen op de eersten, hoogste en gebiedende eisch, n.l. praktisch en eenvoudig'. En hy wist wêr't er oer prate.

Man fan de Onderlinge

Hantje Pasma wie bekend as direkteur fan de yn 1905 oprjochte Eerste Friesche Onderlinge Landbouwpaarden Verzekeringsmaatschappij, fêstige op It Hearrenfean. Hy brocht de noch altyd besteande maatskippij ta grutte bloei. Op 1 maaie 1905 wie it fersekere kapitaal goed 26.000 gûne, fjouwer jier letter wie dat tanaam nei hast 225.000 gûne. Op 1 augustus 1916 hie de Onderlinge mear as 1.500.000 gûne oan fersekere kapitaal. De maatskippij advertearre mei 'coulante afwikkeling, de lage premie, hoge uitkering, directe uitbetaling'. Geregeld stie yn de krante in tankberjocht fan boeren dy't de Onderlinge priizgen foar de flotte ôfwikkeling en útbetelling as der wat mis wie mei in hynder. De Onderlinge buorke goed – alle jierren lieten in taname fan de reserve sjen. Direkteur en taksateurs stiene foar har saak. Dochs gie it yn 1926 samar mis. Der ûntstie in ûnrêst dy't foar Pasma katastrofaal útpakte. En dat kaam troch wat oars. Hy hie yn de gemeenterie fan Ængwirden faak finansjeel rapporteur west en doe't ûntfanger Otter yn 1908 oankundige om dermei op te hâlden, ûntstie in fakatuere. It gie om in dieltiidbaan fan 650 gûne jiers. De boarchtocht foar de ûntfanger waard ferhege fan 2.000 nei 4.000 gûne. De mearderheid fan de rie bestie út feehâlders en dy

keazen yn 1908 Hantje Pasma ta gemeenteûntfanger. Dat wie opmerklik, om't op de riedsfoardracht twa oare nammen stiene. En om't Hantje it drok krige mei de Onderlinge, hierde hy ien yn dy't it wurk foar him die. Dat gong jierrenlang goed, oant 1925.

It begûn mei in fertroulike riedsbyienkomst op 21 maart fan dat jier. Klerk Jansonius, yn tsjinst by de gemeenteûntfan-

Hantje Pasma brocht de Onderlinge ta grutte bloei

ger, wie betrape op finansjele malversaasjes. Dy moast foar it gerjocht ferskine en draaide foar twa jier de bak yn. En Pasma waard skrast as ûntfanger en krige letter dien. Der kaam in tydlike ûntfanger en de hiele administraasje waard trochljochte troch in 'ambtenaar van het Centraal Bureau voor Verificatie en Financieel Advies van de Vereniging van Nederlandsche Gemeenten'.

Persoanlike ferhâldingen

It wie dizze konfrontaasje mei de moderne accountansy dy't Hantje Pasma opbruts. Hy wie nei alle gedachten in man dy't fanút persoanlike ferhâldingen tocht. As der problemen wiene, hiene jo it der oer en sochten jo nei in oplossing. Mar sa wurket de accountansy net. De gemeente easke 19.340 gûne fan him. Hantje Pasma wie it der net mei iens, gie der dwers foar lizzen en liet it oankomme op in rjochtsaak. Hy fûn dat de gemeente faald hie yn har eigen tafersjoch. Yn de rjochtsaak tsjin Jansonius wiisde accountant Wind op de

grutte tekoartkommings yn de gemeentlike administraasje, dy't it Jansonijs mooglik makke jild achteroer te drukken. Yn septimber 1929 kaam it foar de rjochtbank yn Ljouwert ta de sivil foardering fan de gemeente op Pasma. Dêr kaam ek nei foaren dat de boargemaster 'eigenmachtig had bevolen dat de afrekeningen enz. aan zijn adres moesten worden bezorgd, zoodat de controle voor den gedaagde op de postrekening onmogelijk was gemaakt'. De rjochtbank besleat dat Pasma 9.970 gûne oansuverje moast. Hantje Pasma tekene appêl oan. It gerjochtshôf yn Ljouwert sette him deroan yn maaie 1932. It bedrach waard no fermindere ta 8.734 gûne. Pasma besleat dêrnei om yn kassaasje te gean by de Hege Ried. En dat proses kaam foar yn febrewaris 1933, mar it koste tiid om ta in útdroegen saak te kommen; earst op 5 febrewaris 1934 berjochte it *Nieuwsblad van Friesland* dat syn beswieren fersmiten wiene. Hantje Pasma makke dat lykwols net mear mei, hy stoar op 31 desimber 1933. Hy wie 67 jier âld.

Skeel yn de Onderlinge

It treurige is dat de striid oer de ûntfanger oerhevele waard nei de Onderlinge. Hoe deeglik wie de boekhâlding fan de direkteur? Der bestie sûnt jier en dei in finansjele kommisje dy't de boeken neiseach en ferslach die oan de ledegearkomste. Boppedat pluze de offisjele accountant de boeken nei. Mar it bestjoer besleat achter de rêch fan Pasma om in nije accountant, Bosman, oan it wurk te setten om de boeken nei te sjen. En fansels fûn dy wat. Foar it bestjoer reden om direkteur Pasma op 2 augustus 1926 te skrassen. Mar ek dêr liet Hantje Pasma it der net by sitte. Krekt as by de ûntfanger hie er in boarchsom útstean by de Onderlinge. Hy liet in eigen accountantsûndersyk dwaan. 'Op verzoek van den heer Pasma, oud-directeur van genoemde Mij, werd door ondergeteekende een contra-boekenonderzoek ingesteld en geconstateerd, dat door den oud-directeur in geen geval een kastekort is achtergelaten, integendeel door hem een aanzienlijk bedrag te vorderen overbleef. Dat de zaak justitueel wordt onderzocht, werd mede door den particuliere accountant Bosman en ondergeteekende besproken en [er] is mijnerzijds uitdrukkelijk te kennen gegeven, een dergelijke afdoening, mede namens Pasma, op prijs te stellen. Op een schriftelijk verzoek aan den accountant Bosman, om inzage of afschrift van zijn rapport, werd een weigerend antwoord ontvangen', sa skreau accountant Bos fan It Hearrenfean yn it *Nieuwsblad voor Friesland* fan 4 maart 1927.

Justysje wie der samar klear mei – der wie gjin reden foar rjochtsferfolging. Dêr siet it bestjoer fan de Onderlinge raar mei oantangele. Wat bleau oer fan alle suggestive ferwiten? 'De opgewondenheid van eenige maanden geleden terug heeft zich gewijzigd in een diep stilzwijgen', sa konkludearre Bos yn maaie 1927. De bestjoersleden woene har ûngelyk net erkenne, mar hiene al wol in nije direkteur beneamd.

Eerste Friesche Onderlinge Landbouwpaaarden Verzekering-Maatschappij,
gevestigd te HEERENVEEN.

H.H. LANDBOUWERS
worden attent gemaakt op de
gunstige werking dezer Maatsch.

Het verzekerd kapitaal bedroeg:

1 Mei 1905	— 26.415.00 Gld.	De premie der voorgaande jaren bedroeg slechts f 1,55 per f 100 verzekerde waarde p. jaar
1 Mei 1906	— 79.855.00 "	
1 Mei 1907	— 143.575.00 "	Voorbeeld: een paard van f 400 kost f 6.20 per jaar met 80 procent uitkeering.
1 Mei 1908	— 193.495.00 "	
1 Mei 1909	— 228.695.00 "	
31 Oct. 1909	— 254.215.00 "	

Aanmelding kan geschieden bij het bestuur, de taxateurs en den directeur

H. P. F. PASMA,
LUINJEBERD.

Boeren priizgen de Onderlinge foar de flotte ôfwikking en útbetelling as der wat mis wie mei in hynder. [Tresoar]

Advertinsje út 1909 fan de Eerste Friesche Onderlinge Landbouwpaaarden Verzekering-Maatschappij, dêr't Hantje Pasma direkteur fan wie.

De leden trûnden derop oan dat de kommissarissen fan de Onderlinge ôftrede soene, om romte te meitsjen foar nije kommissarissen. Ek woene se dat de status fan de nije direkteur besjoen waard en dat der in ûnôfhinklike kommisje kaam om it skeel mei de eardere direkteur ta in oplossing te bringen.

Arbiter

Accountant Bosman die in útstel foar in arbiter, mar dêr woe Hantje Pasma neat fan witte. Earst yn april 1928 wie der in ledegearkomste, en dêr kaam in foarstel foar in arbitraazje-kommisje fan trije man. Dy moasten ta in 'onherroepelijke' útspraak komme, mar Pasma liet him dêr net foar liene. Yn 1930 spile it noch altiten: 'Er heeft nog nimmer enige verrekning plaats gehad tussen de 'Eerste Friesche' en den ouden directeur. De accountant der Mij, de heer Bosman en het bestuur zijn nog nimmer met een afrekening gekomen; ze zijn alleen genegen 'n scheidscommissie te benoemen'. Hoe't dizze treurichheid ta in ein kommen is? Net yn it gemeenteargyf, net by Tresoar is deroer wat te finen. En ek EFO Paardenverzekering jout oan dat dêr neat bewarre bleaun is. <

> Fierder lêze?

• **Bertus Mulder**, 'Wurkferskaffing tsjin sosjale ellinde', *Fryslân* nr. 5, 2022

Bertus Mulder (It Hearrenfean, 1949) studearre arbeidssosjology. Hy wie dosint sosjale skiednis en deputearre (1995-2017). Yn 1991 promovearre er oan de Rijksuniversiteit Groningen. Hy skreau ferskate biografyen en publisearre ek oer Piter Jelles Troelstra.

‘Tempo doeloe’

V.l.n.r. Nico, Johan, Pa Winter, Betty Meindersma-Winter en Henk winter aan de koffie bij hun huis in Kediri op Oost-Java, kerstmis 1939. (Fries Museum)

Elisabeth Meindersma en Johannes Ernestus Winter op hun trouwdag in Kediri, 23 november 1939. (Fries Museum)

Koloniaal erfgoed en bruidsmode, dat zijn twee brillen waardoor we momenteel naar de collectie kijken. Tot nu toe onopgemerkt tussen honderden kiekjes en portretfoto's van een gegoede Friese boerenfamilie is er ineens een link. Wie is dat bruidje met haar uitbundige bruidsboeket? En zit ze daar ook niet tussen de mannen in rotanstoelen in dat on-Hollandse landschap?

Elisabeth Meindersma wordt in november 1906 geboren in Ee. Veel krijgt ze niet mee van Friesland. Al in 1907 verhuizen haar ouders, Douwe Meindersma en Trijntje Sybenga, naar Paterswolde, waar ze aan de Groningerweg een imposante villa laten bouwen. Samen met haar oudere broers Eelke en Abe groeit Betty daar in rust en weelde op. Je ziet haar spelen en schommelen in de tuin van villa Frisia, struinen door het dorp, zeilen op het Paterswoldse Meer en skiën met een vriendin. Het is allemaal zichtbaar op de familiefoto's.

Op 23 november 1939 trouwt Betty in wat toen nog Nederlandsch-Indië heette met de Groninger Johannes Ernestus Winter (1898-1945). Het huwelijk wordt gesloten in Kediri, een plaats in vulkanisch gebied op Oost-Java. Johannes

heeft daar een baan als ingenieur voor de vezelondernehmung Djengkol.

Lang duurt hun huwelijksgeluk niet. Na de Japanse inval in 1941 wordt in de tuin van hun huis geen koffie meer geschonken uit de zilveren kraantjeskan. Betty en haar man worden van elkaar gescheiden en geïnterneerd. Op 2 mei 1945 overlijdt Johannes in Tjimahi, in kamp 5 en Betty enkele maanden later in Ambarawa, net na de capitulatie. Haar broer Abe, die tijdens de Eerste Wereldoorlog tot officier is opgeleid, komt als reserveofficier in een Japans krijgsgevangenkamp in Bandoeng terecht. Hij overleeft de oorlog wel en keert terug naar Nederland, waar hij zijn eigen bezittingen onderbrengt met die van zijn broer in de Meindersma-Sybenga Stichting. <

Dichter fan Fryslân

Arjan Hut is beneamd ta de nije Dichter fan Fryslân. De kommende twa jier skriuwt er seis oant tsien gedichten, by foarkar yn it Frysk. De Dichter fan Fryslân is in inisjatyf fan de Provinsje Fryslân. It doel is om op dizze wize Fryske poëzy by de bewenners te bringen mei gedichten en ferskate optredens. Eardere Dichters fan Fryslân wienen Eeltsje Hettinga (2017), Nyk de Vries (2019) en Sigrid Kingma (2021). Hut wie stedsdichter fan Ljouwert. Hy brocht ferskate bondels út en is dosint oan de Skriuwersfakskoalle. www.dichterfanfryslan.nl

Vliegeniers geïdentificeerd

(Foto Omrop Fryslân)

De stoffelijke resten die zijn aangetroffen tussen de wrakdelen van de Britse Lancaster ED603, zijn van de drie vermiste bemanningsleden. Het gaat om Arthur Smart (27), Charles Sprack (23) en Raymond Edward Moore (21). De drie vliegers werden sinds juni 1943 vermist. De stoffelijke resten zijn aangetroffen bij de bergingsoperatie van Defensie en de gemeente Súdwest-Fryslân. Naast restanten van vliegenierskleding en uitrusting zijn ook twee verzilverde sigarettenkokers gevonden met daarop de initialen van Smart en Moore. De drie vermisten maakten deel uit van een bemanning van zeven personen. Ze vloegen terug van een missie boven Bochum, toen ze in juni 1943 uit de lucht werden geschoten en bij Breezandijk in het water neerstortten. www.omropfryslan.nl

Dutch Podcast Award

De podcastserie 'De gestolen schilderijen van Jopie Huisman' won een Dutch Podcast Award in de categorie 'Verhalend'. De serie gemaakt door Simon Heijmans en Marion Oskamp gaat over drie werken van Jopie Huisman die bij een expositie in 1984 in Nuenen werden gestolen. De werken 'Het merelnest', 'De drie lotgenoten' en 'Handschoenen' zijn nog altijd verdwenen. www.lc.nl

Lutineprijs voor Pieter Breuker

Pieter Breuker krijgt de Lutineprijs 2023 voor zijn boek *Op naar Terschelling: Pioniers, Badgasten en Toeristen 1981-1940* dat vorig jaar verscheen. De gemeente Terschelling reikt jaarlijks de Lutineprijs uit voor het werk dat de kennis over Terschelling wezenlijk vergroot. Aan het toerisme op Terschelling gaat een lange geschiedenis vooraf. www.deterschelling.info

Stroffelstiennen yn Burgum

(Foto Omrop Fryslân)

Yn Burgum binne stroffelstiennen fan Paul en Klara Kaufmann ûntbleate. It stel siet yn de Twadde Wrâldoarloch ûnderdûkt yn in wente oan de Boargemaster Bothenius Lohmanloane. Mei de messing plaatsjes wurde de slachtoffers fan de oarloch betocht. It bysûndere is dat de opskriften yn it Frysk binne. www.omropfryslan.nl

Vrije Friese vrouw

Als onderdeel van zijn promotietraject heeft dr. Marvin Wiegand een driedelige podcast gemaakt over hoe het leven van een vrije Friese vrouw er in de middeleeuwen uitzag. Wiegand promoveerde in oktober aan de Vrije Universiteit op zijn proefschrift 'The Reception of Learned Law in Fourteenth- and Fifteenth-Century Frisia.' <https://frisian-history.podbean.com>

Canon van Leeuwarden

In november is de Canon van Leeuwarden gelanceerd met 25 bijzondere gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen uit de geschiedenis van Leeuwarden. Met onderwerpen als het Bierproer, Kneppelfreed, de Oldehove, de Achmeatoren, Willem Lodewijk en Mata Hari is het een plaatselijke variant op de landelijke Canon van Nederland. Het is een selectie op basis van relevantie, aanwezig (beeld)materiaal en aansluiting bij de tijdvakken die in het geschiedenisonderwijs worden gehanteerd. www.historischcentrumleeuwarden.nl

Immaterieel erfgoed

(Foto Omrop Fryslân)

Het Lanenkaatsen in Harlingen en het beroep van schipper op de bruine vloot zijn toegevoegd aan de landelijke lijst voor immaterieel erfgoed. De inventaris bevat bijna 220 ambachten, evenementen en traditionele gebruiken. www.omropfryslan.nl

Schilderij van Egnatius Ydema

Het Fries Scheepvaart Museum in Sneek heeft een schilderij van Egnatius Ydema gekregen van de stichting De Grote Zuidwesthoek. Het laat centerboards op het Sneekermear zien. Ydema (1876-1937) werd geboren in Oudega (W.) en werkte als huisschilder. In zijn vrije tijd ging hij de natuur in om te tekenen en schilderen. Zijn stijl heeft invloeden van het realisme van de Haagse School, maar zijn kleurgebruik is minder 'grijs'. www.friesscheepvaartmuseum.nl

Pasteltekeningen Nicolaas Baur

Museum het Hanne-mahuis in Harlingen heeft twee stadsgezichten uit 1784 van de Harlinger kunstenaar Nicolaas Baur (1767-1820) aangekocht. De twee pasteltekeningen horen bij elkaar, het zijn een wintergezicht op de Buitenhaven, en de havenmond bij ruig weer. Ze zijn een aanvulling op de verzameling tekeningen, pastels en olieverfschilderijen die het museum al van Baur heeft. www.hannemahuis.nl

Stichting Alde Fryske Tsjerken

Atze Jan de Vries is met ingang van 2024 benoemd tot directeur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Hij werkte als journalist bij de *Leeuwarder Courant* en als adviseur van Provinciale Staten. Hij volgt Hester Simons op die directeur bij Film in Friesland werd. www.aldefryske-tsjerken.nl

‘Moderne’ Friese identiteit gevangen in één leven

De Tweebaksmarkt op een foto uit 1905-1915. Het huis van Wite Buma staat rechts van het midden, naast de Friesche Handelsbank [het pand met de koepel].

Als je Friesland wilt vangen in één familiegeslacht, dan kom je met de Buma's wellicht heel ver. Zo bewijst tenminste Sybrand van Haersma Buma, burgemeester van Leeuwarden, nazaat en schrijver van de biografie over zijn voorvader mr. Wiardus Willem [Wite] Buma [1802-1873]. Is de verandering van Friesland in de 19de eeuw te beschrijven vanuit het oogpunt van één persoon? Een prominent elitair nog wel, weliswaar tijdgenoot en actief maatschappelijk bewogen, maar juist door die positie toch te veraf staand van het volk?

Wite Buma bouwde in de 19de eeuw mee aan die nieuw uitgevonden Friese identiteit waarvan ook hij eigenlijk niet zo goed wist wat die inhield. Laat staan waar je dan aan vasthoudt in tijden van vooruitgang. Het is evenwel het nostalgisch-nationalistische zelfbeeld voor Friesland dat toen is gefabriceerd, waar wij ons 150 jaar na Wite Buma's dood nog altijd als 'Friezen' mee verbinden.

Het boek *Wiardus Willem Buma en het geheugen van Friesland* leert ons veel. Bijvoorbeeld over Leeuwarden en het pas verlaten Stadhouderslijk Hof, over de staalkaart van de politieke en sociale elite van toen, over hun idealen waarvan ook het oprichten van de afzender van dit historisch tijdschrift *Fryslân*, het Koninklijk Fries Genootschap in zijn oervorm, een uitdrukking was. Het Genootschap komt voorbij in dit boek als podium voor rechtsgeleerde Wite Buma om lezingen te geven over de Friese geschiedenis die hem zeer boeide. In 1862 nam hij vanuit het Genootschap het initiatief om de *Lex Frisionum* opnieuw uit te geven. Buma stond aan de wieg van meer geschiedkundige uitgaven, zo blijkt.

De Friese elite, ze discussieerden met elkaar in het Genootschap, moest zich door de 19de eeuw heen steeds opnieuw zien te verhouden tot de snel veranderende maatschappij. Zoeken naar nieuw zingevingen, terwijl ze de nouveau-riches van de industriële revolutie in toenemende mate om zich heen moesten dulden. Die culturele en economische worsteling tussen vasthouden aan vroeger en meegaan met de maatschappelijke verandering, wordt mooi beschreven met Wite Buma mee die er middenin stond. Een steeds cultureel zelfbewuster wordende laag bestuurders en magistraten in de provincie, onder wie Buma net onder die adellijke laag, werd geacht dit maatschappelijke heruitvindingsproces met wetgeving en toetsing in tijden van onrust te sturen. Rechtsgeleerden als Buma die de mensheid dienden en zich wierpen op het bepalen van op oude geschie-

denis teruggrijpende Fries-culturele identiteitswaarden. Een identiteit, maar dan wel met een taal die ze nimmer of hoogst zelden zelf spraken. Spreken over de positie van de Friese taal, mannen als Wite Buma hielden zich er het liefst buiten. Een sociaal-cultureel mijnenveld waarin je alleen maar schade kon oplopen.

Die dubbele houding van de Friese elite tegenover de taal, als onderdeel van de 'moderne' visie op de Friese identiteit die Wite Buma mee hielp vormen, galmt nog altijd na. Het Fries bleef daardoor een 'boerentaal' waarvan de heren van het Genootschap de emancipatie toen liever aan het volksere Selskip overlieten, zoals Buma constateert. Sybrand van Haersma Buma's boek over zijn voorvader Wite levert de Friese geschiedschrijving veel op. Het houdt ons ook een spiegel van oorsprong voor: de hedendaagse worsteling met identiteit is wat Friesland aangaat een permanente bezigheid gebleven. Het zelfbeeld van 'de Fries' dat door Wite Buma en zijn tijdgenoten is opgetuigd, werd - in de taal van de biografie - een hoeksteen van wat wij nog altijd als 'Fries' definiëren. Onder hernieuwde druk van modernisering en vooruitgang botst dat weer net zo hard als 150 jaar geleden. <

Wiardus Willem Buma en het geheugen van Friesland

Sybrand van Haersma Buma

Wijdemeer, Dokkum, 2023

232 p. | € 24,90

isbn 9789083344805

Herman Broers (Burgum, 1970) is hoofdredacteur van *Fryslân* en *Friesland Post*. Tevens is hij voorzitter van de Historische Vereniging voor de IJsseldelta 'Jan van Arkel' in Kampen.

Dwarsliggers in Appelscha
Marianne Kootstra
Afûk, Leeuwarden, 2023
220 p. | € 29,95
isbn 9789493318212

In veertig verhalen wordt 100 jaar geschiedenis van vijf generaties Friezen in Appelscha geschetst. Verhalen over werken in het veen, veenstakingen, ondermijning van het gezag, dienstweigeren en over hoe familiebanden sterker waren dan verschillen in politieke opvattingen. Verhalen van dwarsliggers en van mensen die met de kop in de wind opkwamen voor hun eigen overtuiging.

Bistespul
George Orwell (oersetting Ammerins Moss-de Boer)
Regaad, Grins, 2023
96 s. | € 17,50
isbn 9789082985726

Oersetting fan *Animal Farm* (1945) fan George Orwell. De komyske bistefabel hat in serieuze ûndertoan. Op in pleats nimme de bisten de macht oer en ferdriuwe de boer en syn feinten fan it stee. Mar betsjut dat ek dat harren wrâld dêr no better fan wurdt? Of bliuwe bazen altiten bazen? Orwell skreau in like felle as tragiko-myske oanklacht tsjin totalitêre rezjyms.

Bitter-sweet: Undersyk nei Tiny Mulder yn wurd en stim
Liza Prins
n.k.g. publications, Amsterdam, 2023
148 s. | € 19
isbn 9789082355048

Blomlêzing fan essee's, gedichten en oar wurk dat (de Fryske) taal ûndersiket as middel ta ferset. It is in reis troch it wurk en libben fan Tiny Mulder, it teoretysk wurk fan Anne Carson en de skiednis en de fonetyk fan it Frysk. Dêrby ûndersiket de publikaasje de affektive kwaliteiten fan sprutsen taal yn it algemien en fan it Frysk yn it bysûnder.

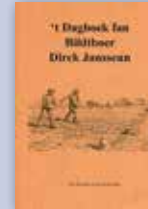
De Jacobikerk van Wommels
Willem Hansma
Noordboek, Gorredijk, 2023
80 p. | € 15
isbn 9789464711738

De Jacobikerk van Wommels dateert út het begin van de 16de eeuw en is gewijd aan de apostel Jacobus de Meerdere. De kerk herbergt interessante en waardevolle objecten, zoals rouwkassen, een epitaaf, rouwborden en fraaie renaissancezerken. Pronkstukken zijn ook de Jongema-bank uit 1625 en het Radersma-orgel dat in 1847 in gebruik werd genomen.

1984
George Orwell (oersetting Ammerins Moss-de Boer)
Regaad, Grins, 2023
270 s. | € 19,84
isbn 9789082985733

Oersetting fan *1984* fan George Orwell út 1948. It is in oanklacht tsjin de tyranny mei ûntrêstgjende, benearjende takomstbylden. Der hat in Tredde Wrâldoarloch west. De nije supersteat dy't dêrút fuortkaam is, hat syn greep op de boarger oant yn it ekstreme ferstevige. Big Brother is watching you, sa Orwells bekende spreuk. In wrâld fol ferried, foltering en eangst.

't Dagboek fan Bildtboer Dirck Jansseun
Hotze Buwalda sr. en
Sytse Buwalda
De Bildtse Boekerij/Bildt Taal, 2023
60 p. | € 5
isbn 9789083190648

Dirck Jans wurde an de Duwe-Dyk geboren om 1578 hine en worde boer in 1608 an de Middelweg. 't Besondere fan Dirck Jansseun is, dat hij 'n dagboek, 'n antekenboek, bijhoude. Met die antekens beskreef hij fooral de gang fan saken op 't boerebedriif, opbringst en prizen fan de fruchten. Ok an persoanlike gebeurtenissen wort niet febij gaan. 't Dagboek geeft 'n beeld fan de tiid om 1600 hine.

Logboek Slauerhoff
Hein Aalders en Menno Voskuil (samenstellers)
Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam, 2023
414 p. | € 29,99
isbn 9789038812540

Het logboek laat de schrijver-scheepsarts en wereldreiziger J. Slauerhoff (1898-1936) aan het woord in diens eigen woorden: van tobende poëte maudit tot avontuurlijke reiziger en geestige observator. De dagboeken en reisreportages, met fragmenten uit zijn reisbrieven en talrijke foto's markeren het pad over de wereld van de in Leeuwarden geboren schrijver.

Wereldzee in de polder
Ronald Nijboer
Harper Collins Holland, Amsterdam, 2023
304 p. | € 24,99
isbn 9789402712759

In 1873 maakte de Fransman Henry Havard een iconische reis rondom de Zuiderzee. Hij wilde de pittoreske dorpen en steden vastleggen voordat de modernisering ze voorgoed zou veranderen. Honderdvijftig jaar later vaart Ronald Nijboer in zijn kielzog het IJsselmeer rond. Met een historische tjalk bezoekt hij de oude en nieuwe kustplaatsen, waar hij de verhalen van de bewoners optekent.

Die saecke van D. Gerardi Winsemii
Pieter Winsemius
Elikser, Leeuwarden, 2023
334 p. | € 24,50
isbn 9789463655811

Eerste deel van een drieluik. Gerardus Winsemius was een van de eerste theologiestudenten aan de nieuwe hogeschool in Franeker. Zijn verre achterneef Pieter Winsemius stelde op basis van de overgeleverde aantekeningen uit die tijd een gedetailleerd memoriaal samen over wat Gerardus van 1588 tot 1616 bezighoudt. Deel twee van de drieluik gaat over Gerardus' zoon Isaacus.

Gerrit Bosch, 'In het driemanschap van vogelvangers binnen de BFVW'
Ane G. Witteveen
Uitgave in eigen beheer, 2023
108 p. | € 25 (te koop via Hette Meinema, 0519-294161)

Gerrit 'Fûgeltsje' Bosch (1893-1981) was de bekendste vogelkundige in Friesland. Als twaalfjarige leerde de auteur Bosch kennen. Hij ging bij Bosch langs terwijl hij vogels aan het prepareren was. Toen Witteveen in 1967 in het bestuur van de BFVW kwam, kwam hij Fûgeltsje Bosch opnieuw tegen. Een bijzondere vriendschap ontwikkelde zich tussen Ane Witteveen, Gerrit Bosch en Han Westhof.

De ufo's van Gorredijk
Taede A. Smedes
Noordboek, Gorredijk, 2024
160 p. | € 19,90
isbn 9789464711721

In februari 1974 raakte Gorredijk in de ban van ufo's. Volwassenen en schoolkinderen zagen vreemde lichten in de lucht. Er werden observatieposten opgericht en de ufo-golf werd landelijk nieuws. Het dorp raakte diep verdeeld. Sommige inwoners waren ervan overtuigd dat Gorredijk werd bezocht door buitenaardse bezoekers, anderen lachten hartelijk om dat idee.

In de hoogelantsche slachtklock
Pieter Winsemius
Elikser, Leeuwarden, 2023
307 p. | € 24,50
isbn 9789463655873

Tweede deel van een drieluik. Isaacus Winsemius wordt in 1624 als student Hebreuws ingeschreven aan de hogeschool in Franeker en werkt later in Leiden mee aan de vertaling van de Statenbijbel. Zijn verre achterneef Pieter Winsemius stelde op basis van de overgeleverde aantekeningen uit die tijd een gedetailleerd memoriaal samen, over wat Isaacus van 1624 tot 1635 bezighoudt.

VASTE PRESENTATIE

DE LEVENS VAN MATA HARI

Ruim honderd jaar na haar dood in 1917 spreekt het levensverhaal van Mata Hari nog steeds tot de verbeelding. Margaretha Zelle veroverde met sensuele tempeldansen de harten van het grote publiek en van menig officier. Tot de Eerste Wereldoorlog uitbrak en de Fransen haar beschuldigden van spionage en een executiepeloton haar leven beëindigde. In de expositie 'De levens van Mata Hari' wil het museum recht doen aan de vele kanten van het leven van deze beroemde Friezin.

De tentoonstelling werpt het licht op Margaretha Zelle als moeder, als gescheiden vrouw, als danseres en als spionne. Te zien zijn Mata Hari-memorabilia, aangevuld met bijzondere stukken van Tresoar en het Historisch Centrum Leeuwarden.

www.friesmuseum.nl

15 FEBRUARI

DE WERELD VAN SUIKER

Lunchlezing door Ulbe Bosma, onderzoeker aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis over de wereld van suiker. Het zit in bijna alles. Hoe dat komt, verklaart hij in zijn publicatie *The World of Sugar: How the Sweet Stuff Transformed Our Politics, Health, and Environment over 2000 Years* (2023).

www.tresoar.nl

17 FEBRUARI

DWARSLIGGERS IN APPELSCHA

NGV-lezing door Marianne Kootstra over haar boek *Dwarssliggers in Appelscha* met daarin honderd jaar geschiedenis van een rood veendorp, vijf generaties dwarssliggers die opkwamen voor hun rechten en veertig verrassende familie verhalen.

www.tresoar.nl

VANAF 17 FEBRUARI

DE TROUWJURK

Tentoonstelling over de bruidsjurk in Nederland. Centraal staat de trouwjurk van de afgelopen 250 jaar, met zowel historische, moderne als hedendaagse jurken, ensembles en looks.

www.friesmuseum.nl

18 FEBRUARI

VAN GRAZIGE WEIDEN NAAR GEWILDE TUINDORPEN

Lezing door Rik Jongbloed over de uitbreiding van oostelijk Leeuwarden in de eerste helft van de 20ste eeuw.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

VANAF 24 FEBRUARI

BEYOND HEAVEN AND EARTH

Overzichtstentoonstelling met werk van Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911) uit Litouwen.

www.museumbelvedere.nl

25 FEBRUARI

EEN TUSSENWEG IS ER NIET

Lezing door Bearn Bilker over de Leeuwarder dominee Johannes Hendrikus Zelle (1907-1983). Een markante dominee, die door de week zowat als een kluizenaar leefde en zondags overal preekte, het hele land door. Zijn preken en zijn leven waren legendarisch. Excentriek, markant, een boeiende (s)preker en vooral een vat vol van tegenstrijdigheden.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

TOT EN MET 25 FEBRUARI

WATER SPIEGEL

Tentoonstelling met werk van artistiek fotograaf Maartje Roos (1986) uit Heerenveen.

www.friesscheepvaartmuseum.nl

Maart

3 MAART

WIARDUS WILLEM BUMA EN HET GEHEUGEN VAN FRIESLAND

Lezing door Sybrand Buma over zijn voorvader waarover hij een boek schreef. Wiardus Willem Buma (1802-1873) was jarenlang gedeputeerde en vervolgens lid en president van het provinciaal gerechtshof van Friesland. Hij was ook een gedreven historicus die de ene na de andere vondst uit het rijke Friese verleden opdiepte.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

Februari

3 FEBRUARI

DE FAMILJE EVERTSZ FAN DE JOUWER, IN FAMILJE ÚT DE MIDDENKLASSE

Lêzing fan it Genealogysk Wurkferbân troch Martha Kist oer de famylje Evertsz fan De Jouwer, in famylje út de middenklasse.

www.tresoar.nl

TOT EN MET 4 FEBRUARI

ZOLTIN PEETER – VOORBIJ DE NOORD

Tentoonstelling met werk van Zoltin Peeter (1942-2019) en werken van bevriende kunstenaars en werken uit de collectie.

www.museumbelvedere.nl

11 FEBRUARI

KIJK EENS WAT VAKER OMHOOG

Lezing door Jaap de Groot over bijzondere elementen in de stad waar we vaak nauwelijks aandacht aan schenken.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

TOT EN MET 11 FEBRUARI

DE WAPENS NEDER

Tentoonstelling over de anarchistische beweging in Nederland. De belangrijkste organisatie was de Internationale Anti Militaristische Vereniging (IAMV) uit 1904.

www.heerenveenmuseum.nl

3 FEBRUARI

FRIEZEN IN DE ADMIRALITEITEN VAN DE REPUBLIEK IN DE VROEG-MODERNE TIJD

Symposium van de Werkgroep Maritieme Geschiedenis van de Fryske Akademy met als invalshoek Friezen en hun maritieme loopbanen in dienst van de gewestelijke admiraliteiten van de Republiek. Het biedt ruimte voor thema's die verband houden met de loopbanen van zowel tot dusver nauwelijks

bekende Friese bevelhebbers als bemanningen in binnen- en buitenland, betrokkenheid bij zeeslagen, kapingen in oorlogstijd van koopvaarders en konvoien, en met kunsthistorische en materiële aspecten van de Friese admiraliteit.

Sprekers zijn o.a. Hugo Ter Avest (Hannemahuis Harlingen) over de materiële restanten van de Admiraliteit in Friesland, Anna Verhoog (Universiteit Leiden) over Neerlands hoop in bange dagen: de vergeten Friese kapitein Adriaan de Roock, Nykle Dijkstra (Historisch Centrum Leeuwarden) met Hans Zijlstra (Sneuper Dokkum) over Jeppe Nittes uit Dokkum en de vlag van de Zilvervloot, Peter Swart (Stichting Huis Warmelo) over Friese matrozen op het oorlogsschip Huis te Warmelo en Hanno Brand (Fryske Akademy) over Friese koopvaarders in het gekeapte konvooi van Van Bylandt in de aanloop tot de 4de Engelse Oorlog.

www.fryske-akademy.nl

IN AANBOUW

DADA-MONUMENT

Museum Dr8888 bouwt aan een circulair Dada-monument van auto-onderdelen op het Raadhuisplein in Drachten. Het kunstwerk krijgt de vorm van een B en wordt acht meter hoog. Het initiatief van het museum verwijst naar de experimentele kunststroming dadaïsme, waarbij kunst wordt gemaakt van afgedankte materialen. De B, als getal ook verwerkt in de officiële naam van het museum, past in de traditie van het werk van de dadaïstisch kunstenaar Kurt Schwitters. Hij maakte ooit een gedicht over Drachten met hierin vele achten. Het monument wordt geplaatst in een groen perk en is onderdeel van de herinrichting van het Raadhuisplein. Kunstenaar Marten Winters bouwt het Dada-monument samen met Daan Soer van Swoolish-garage en met Maatschappelijke Onderneming Smalingerland, De Sluisfabriek. scholen en inwoners uit Zuidoost-Fryslân.

museumdrachten.nl

10 MAART

OP EIGEN HOUTJE

Lezing door Jessica Merkens over haar boek *Op eigen houtje*, een geschiedenis van vrouwen die meereiden in de Elfstedentocht. Deze verhalen bieden een uniek inkijkje in de Nederlandse schaatsgeschiedenis van vrouwen. Ze gaat ook in op de Leeuwarder vrouwen die meereiden in de Elfstedentocht.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

12 MAART

AKADEMYLÊZING

Lêzingen troch Michiel Galema en Janneke Spoelstra.

www.fryske-akademy.nl

13 MAART

JOHAN MAURITS 'DE BRAZILIAAN'

Lezing door Erik Odegard over zijn boek *Graaf en gouverneur. Nederlands-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1636-1644*.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

21 MAART

STORMVLOEDEN EN SCHEEPSRAMPEN OP DE ZUIDERZEE

Lunchlezing door Yftinus van Popta over de wreedheden van de Zuiderzee die hij vanuit een ruimtelijk en archeohistorisch perspectief belicht.

www.tresoar.nl

TOT EN MET 24 MAART

SEEDS OF MEMORY

Tentoonstelling van hedendaagse kunstenaars die sporen uit het verleden als uitgangspunt nemen voor alternatieve werkelijkheden.

www.friesmuseum.nl

TOT EN MET 30 MAART

KINKE KOOI

Tentoonstelling met werk van Kinke Kooi, winnaar van de Gerrit Bennerprijs 2023.

www.friesmuseum.nl

TOT EN MET 31 MAART

JAN PLANTING, SCHILDER

Tentoonstelling met werk van de Drachtster schilder Jan Planting (1893-1955).

www.museumdrachten.nl

April

6 APRIL

FRIESE GENEALOGISCHE CONTACTDAG

Evenement op het gebied van familiegeschiedenis met een informatiemarkt. Deze editie staat in het teken van 'Immigranten in Friesland door de eeuwen heen'. Er zijn vier lezingen, met als thema Immigratie uit Duitstalige gebieden.

www.tresoar.nl

7 APRIL

MONUMENTAAL GROEN IN LEEUWARDEN

Lezing door Pytsje Couperus, adviseur stedenbouw Gemeente Leeuwarden, over parken, tuinen, singels en ander bijzonder groen in en rond de binnenstad.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

VANAF 2 MAART

PORSELEINKOORTS

Keramiekmuseum Princessehof schetst met de tentoonstelling 'Porseleinkoorts: het witte goud van Augustus de Sterke en Madame de Pompadour' de ontstaansgeschiedenis van Europees porselein. In de loop van de 18de eeuw wordt Europa bevangen

14 APRIL

PIER PANDER TEMPEL

Lezing door Marcel Broersma, schrijver van de biografie over Pier Pander. In 2024 is het honderd jaar geleden dat de tempel in de Prinsentuin werd gebouwd. Broersma vertelt over dit bijzondere gebouw.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

18 APRIL

KAMP ERIKA

Lunchlezing door Hester den Boer over kamp Erika. Pas na de dood van haar opa kwam Hester den Boer (1981) erachter dat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog opgesloten zat in kamp Erika nabij Ommen, een Nederlands concentratiekamp. Ze begon een speurtocht naar haar opa's verleden en naar dit kamp.

www.tresoar.nl

Mei

TOT EN MET 5 MEI

FRYSLÂN VAN BOVEN

Tentoonstelling met historische en moderne luchtfoto's die het veranderende landschap tonen.

www.friesmuseum.nl

16 MEI

HEIMWEE NAAR DE VERTE

Lunchlezing door Joke Hermsen over haar nieuwe boek *Onder een andere hemel*, een filosofische memoir over heimwee en het verlangen naar de verte.

www.tresoar.nl

door een besmettelijke porseleinkoorts: porseleinen beesten van meer dan een meter hoog, goud, zoete pastelkleuren, exuberante schilderijen en opengewerkte kunststukken: niets is te gek. Twee vorstenhuizen ontketenen een rage die in korte tijd

de Europese porseleinkunst tot grote hoogte stuwt. Het verhaal over het ontstaan van het Europese porselein wordt verteld door twee iconische personen: Augustus de Sterke (1670-1733), keurvorst van Saksen, Koning van Polen en oprichter van de Meissen porseleinfabriek in Duitsland, en Madame de Pompadour (1721-1764), maitresse, cultureel adviseur en vertrouweling van koning Lodewijk XV en beschermvrouwe van de Sèvres porseleinfabriek in Frankrijk.

www.princessehof.nl

‘Boomtown’ Drachten

Heeft Drachten haar ontwikkeling, van redelijk onbeduidende veenkolonie tot de tweede plaats van Friesland in zeventig jaar tijd, uitsluitend te danken aan de komst van Philips? Of beschikt de plaats, door burgemeester van Smallingerland tussen 1956 en 1960 J.L. Thalen (1909-1960) ooit beschreven als ‘Frieslands witte raaf’, over andere bijzondere capaciteiten? In het komende nummer van *Fryslân* kijken we naar de ontwikkeling van de Noorder- en de Zuiderdrachten tot ‘de Dragten’ en Drachten. Van veenkoloniale vlek, via bedrijvig dorp met een eigen HBS, naar stad. Weliswaar zonder die status, maar wel met die omvang.

De volgende editie van *Fryslân*, nummer 2 van 2024, verschijnt rond 28 maart.

KFG NIEUWS

Ledenpas

Op de nieuwe lidmaatschapspas 2024 staat een afbeelding van een doftdeur uit de collectie van het Koninklijk Fries Genootschap, in bruikleen gegeven aan het Fries Scheepvaart Museum in Sneek. Het houten object van 33 bij 20 centimeter laat een zeilmakerij zien. Dergelijke deurtjes zaten in het achterdoft van een schip. Of beter gezegd in het schot onder het achterdoft. Dat achterdoft is een zitplaats of een klein dekje helemaal achterin een schip. Deze dwarsscheepse bank (de eigenlijke achterdoft) steunt op een

verticaal schot waarin soms een deurtje zat, zodat ook de ruimte onder het achterdoft nog bruikbaar was: het achterdoftdeurtje. Deze deurtjes zijn vaker versierd met snijwerk, soms met alleen een jaartal of met de scheepsnaam, soms met een uitgebreid tafereel zoals op dit object. Naar de reden voor dit zeilmakerstafereel kunnen we alleen raden. Het ligt in de verwachting dat het iets zegt over de eigenaar van het schip waar dit deurtje uit kwam. Mogelijk was deze persoon zelf zeilmaker en wilde hij dat graag

uitdragen op zijn eigen schip. Dat schip was dan misschien ook een soort uithangbord van zijn eigen kunnen, wellicht als een soort reclame.

COLOFON

Historisch tijdschrift *Fryslân* wordt in opdracht van het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur/Koninklijk Frysk Genoatskip foar Skiednis en Kultuer uitgegeven door Van der Let & Partners Publishing te Heerenveen. *Fryslân* verschijnt tweemaandelijks.

REDACTIE

Hoofdredactie: Herman Broers.
Eind- en beeldredactie: Marijke de Boer.
Redactie: Kerst Huisman, Meindert Seffinga, Doeke Sijens, Henry Tuinhout-de Leeuw en Jan van Zijverden.
Redacteur maritiem: Hanno Brand.

REDACTIEADRES

Herman Broers, Grindweg 256
8483 JN Scherpenzeel (Fr).
redactie@htfryslan.nl

PRODUCTIE EN ADVERTENTIES

Van der Let & Partners Publishing,
Herenwal 137, Postbus 496,
8440 AL Heerenveen, tel.: 0513-654445.
www.vdpl.nl
mail@vdpl.nl

DRUK

SchuttersMGZ, Hasselt

VORMGEVING

Frank de Wit

LIDMAATSCHAP KONINKLIJK FRIES GENOOTSCHAP / KENINKLIK FRYSK GENOATSKIP

Aanvragen van het lidmaatschap kan via de website van het Koninklijk Fries Genootschap / Keninklik Frysk Genoatskip (www.friesgenootschap.nl/fryslan). De jaarlijkse contributie bedraagt € 44,50 (€ 42,50 bij automatische incasso). Wijzigingen voorbehouden. U ontvangt dan zesmaal per jaar historisch tijdschrift *Fryslân* en het jaarboek *De Vrije Fries*. Daarnaast geniet u ledenvoordeel onder meer in de vorm van gratis toegang tot het Fries Museum te Leeuwarden voor het lid en eventuele huisgenoten.

Vragen over het lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen kunt u sturen naar info@friesgenootschap.nl of Secretariaat KFG, Stanlestate 23, 8926 LA Leeuwarden. Het lidmaatschap dient schriftelijk te worden opgezegd tegen het einde van enig verenigingsjaar met inachtneming van een termijn van ten minste één maand, kortom uiterlijk voor 1 december. Bij niet tijdige opzegging wordt het lidmaatschap automatisch verlengd.

Illustraties

De uitgever heeft zijn uiterste best gedaan de rechten met betrekking tot de illustraties te regelen volgens de bepalingen van de Auteurswet. Hij die desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever. Voor werken van beeldend kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. C/o Pictoright Amsterdam 2023.

© 2024 Koninklijk Fries Genootschap / Keninklik Frysk Genoatskip / Van der Let & Partners

twitter.com/htfryslan

www.facebook.com/historischtijdschriftfryslan

www.facebook.com/koninklijkfriesgenootschap

Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur

Friesland **POST**

Thús yn Fryslân

Blik op
Harlingen

Kraamkamer voor
Frysk cultuurtalent

**Voordrachtwedstrijd
FeRstival 80 jaar**

Huisartsentekort loopt op

**De verdwenen
dorpsdokter**

Kamerlid

Romke de Jong

keert terug naar
Gorredijk

Leautip!
pag. 35

leafs

De Weidumer
'roots' van
muzikant

**Sytse
Haima**

NOVEMBER 2023

Ontdek Fryslân samen met de Friesland Post

Friesland Post is hét magazine vol prachtige (natuur)foto's, leuke uitjes en interessante verhalen over het leven in het heitelân. Ga mee op ontdekkingsreis door het mooie Fryslân en word abonnee voor slechts € 63,50 (12 edities)!

0513 - 68 33 14 • frieslandpost.nl

**WORD NU
ABONNEE!**

12 maanden voor slechts

€ 63,50

Leven is ook doorgeven

Wilt u ook na uw leven van betekenis zijn voor de cultuurhistorie in Fryslân?
Door It fryske gea als begunstigde in uw testament op te nemen, beschermt
u het Friese erfgoed voor later.

Over de mogelijkheden adviseren wij u graag persoonlijk.
Ook is er een gratis brochure over nalaten beschikbaar.
Voor contact met ons secretariaat bel 0512 - 381448.

